

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเปรียบเทียบผลการประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไปด้วยแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขมหาวิทยาลัยขอนแก่น : กรณีศึกษาดำบลยางคำ อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวบรวมเพื่อนำไปสู่การกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย ประกอบด้วยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนและนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจน
2. แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับความยากจนและนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจน

1.1 ความหมายของความยากจน

การให้นิยามความหมายของความยากจนในขั้นแรกนี้จะมุ่งเน้นไปที่เรื่องของความขาดแคลน และตัวชี้วัดของความยากจน รวมถึงการแก้ไขปัญหาคความยากจนเป็นหลัก โดยมีผู้ให้คำนิยามของ “คนจน” ต่างๆ กัน เช่น คนจนคือผู้ที่มีรายได้ไม่เพียงพอที่จะซื้อหาอาหาร เพียงพอตามหลักโภชนาการ (อัมมาร สยามวาลา, 2540 อ้างถึงใน ศิริรัตน์ ธานีรณานนท์ และคณะ, 2543) หรือ มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (2546) กล่าวว่า โดยทั่วไปจะหมายถึง ความยากจนในเชิงเศรษฐกิจ (Monetary Dimension) คือ การพิจารณาที่ระดับรายได้หรือฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลว่ามีรายได้ไม่เพียงพอกับการดำรงชีพได้ตามมาตรฐานขั้นต่ำ หรือมีรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานคุณภาพชีวิตขั้นต่ำที่ยอมรับในแต่ละสังคม ในขณะเดียวกันเอง World Bank (2000) ก็ได้ให้นิยามคนจนว่า คือ คนที่มีรายได้น้อยกว่า 1 ดอลลาร์ต่อวัน ซึ่งถือว่าเป็นรายได้ที่ต่ำกว่าเส้นความยากจน (poverty line) หรือมีขีดความสามารถในการบริโภคอุปโภคต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานเฉลี่ย แต่อย่างไรก็ตาม คนจนเองได้มองความยากจนว่าเป็นสถานะที่ไม่มีรายได้เพียงพอในการจัดหาปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต และเป็นกลุ่มที่ไม่มีสิทธิมีเสียงหรืออำนาจต่อรองกับรัฐและสังคม นอกจากนั้นยังอยู่ในสภาพเปราะบางเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ ความรุนแรงในสังคม และ

โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับประเสริฐ ศรีแสนปาง (2552) ที่กล่าวว่า ความยากจน เป็น ศัพท์บัญญัติของคำ poverty หมายถึง สภาพที่ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ต่ำกว่ามาตรฐาน กล่าวคือ ไม่มีรายได้เพียงพอที่จะใช้จ่ายในการซื้อสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานในการครองชีพ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ซึ่งการให้นิยามเช่นนี้เรียกว่า ความยากจนสัมบูรณ์ (absolute poverty) โดยการพิจารณาจากเส้นความยากจน (Poverty Line) และความยากจนเชิงการกระจายรายได้ หรือ ความยากจนสัมพัทธ์ ซึ่งเป็นการวัดความยากจนเชิงเปรียบเทียบด้านการกระจายรายได้ของสังคม โดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาค หรือดัชนีสัมประสิทธิ์จีนิ (Gini Coefficient)¹ มาเป็นเกณฑ์ การวัด ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก (2543, อ้างถึงใน วิทยากร เชิงกุล, 2545) ที่มองว่า ความยากจนในปัจจุบันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยระบบโครงสร้างสังคม และ นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ที่ทำให้การแบ่งสรรทรัพยากรโน้มเอียงไปในทางที่ทำให้คนมีได้เปรียบ คนจนเสียเปรียบ ไม่ใช่เป็นเรื่องแค่คุณสมบัติส่วนตัว ที่คนบางคนจน เพราะไม่ยอมเอาดี ไม่ยอมขยันเหมือนในยุคอดีต

ในขณะที่เดียวกันเอง การนิยาม รวมถึงการวัดความยากจนในระยะหลังนี้ได้ให้ความสำคัญว่า การวัดความยากจนนั้นไม่ใช่การวัดในเรื่องเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ซึ่งในช่วงหลัง ได้มีการให้นิยามของความยากจนในด้านของทักษะหรือการมองจากกลุ่มที่ถูกเรียกว่าคนจน โดยตรง ซึ่งกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2541, อ้างถึงใน ศิริรัตน์ ธานีรณานนท์ และคณะ, 2543) กล่าวว่า คนจนเป็นความรู้สึก สำหรับทักษะของชาวบ้านนั้น คนจนในหมู่บ้านหรือชุมชน คือ คนที่มีข้าวไม่พอกินตลอดทั้งปี ในขณะที่ อภิชัย พันธเสน (2540) มองว่า การนิยามความยากจน ควรจะมีมิติ ด้านสำคัญของความเป็นมนุษย์ประกอบด้วย ได้แก่ 1) ความยั่งยืนหรือความสามารถในการมีชีวิตอยู่ได้ 2) การได้รับความคุ้มครองหรือมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 3) การได้รับความรัก และความอบอุ่น 4) การได้รับความเห็นใจและเข้าใจ 5) การมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง 6) การพักผ่อนหย่อนใจ 7) การได้ทำในสิ่งที่สร้างสรรค์ 8) การได้รับการยอมรับหรือมีความหมายในสังคมที่เกี่ยวข้อง 9) การมีเสรีภาพมาประกอบการพิจารณาด้วย ส่วนสามชาย ศรีสันต์ (2550) ได้ศึกษานิยามความหมายของความยากจนผ่านวิธีวิทยาแบบสัจยวิทยา ซึ่งการนิยามความ

¹ ค่าสัมประสิทธิ์จีนิ (Gini coefficient) เป็นวิธีวัดเพื่อบ่งชี้ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้หรือการกระจายความร่ำรวย ซึ่งมีค่าระหว่าง 0 และ 1 ค่าสัมประสิทธิ์จีนิที่ต่ำจะแสดงถึงความเท่าเทียมกันในการกระจายรายได้ หากค่านี้สูงขึ้นจะบ่งชี้ถึงการกระจายรายได้ที่เหลื่อมล้ำกันมากขึ้น ค่าสัมประสิทธิ์จีนิที่เท่ากับ 0 หมายถึงความเท่าเทียมกันอย่างสมบูรณ์ (ทุกคนมีรายได้เท่ากัน) และ 1 หมายถึงความเหลื่อมล้ำอย่างสมบูรณ์ (มีคนที่มียาได้เพียงคนเดียว ส่วนคนที่เหลือไม่มีรายได้เลย) ยิ่งค่าดัชนีใกล้ 1 มากเท่าไร ก็แสดงว่ามีการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมมากเท่านั้น ค่าดัชนีจีนินี้ทั้งประเทศของไทยปรับเพิ่มขึ้นจาก 0.48 ในปี 2531 เป็น 0.51 ในปี 2549 และยังมีปรับเพิ่มขึ้นในทุกๆ ภาค โดยภาคตะวันออกเฉียงเหนือจัดอยู่ในอันดับการกระจายรายได้ของประเทศไทยและรองลงมาคือภาคเหนือ (สืบค้นวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2553 จาก http://phatrasamon.blogspot.com/2009/03/blog-post_31.html)

ยากจนเป็นกระบวนการสื่อความหมายในทางสังคม การนิยามความยากจนในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคมนี้ จะส่งผลที่สำคัญสองประการ ประการแรก การนิยามว่าคนยากจนเป็นคนอ่อนแอ ขาดแคลน ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ได้สร้างความชอบธรรมให้แก่คนกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะรัฐในการจัดกระทำการต่อคนจน ประการที่สอง การนิยามได้กลายมาเป็นตราภาพที่ทำให้คนจนถูกกีดกัน (exclusion) ในลักษณะต่าง ๆ

จากความหมายของความยากจนข้างต้น จะเห็นได้ว่าคนจนแต่ละคนย่อมมีความขาดแคลนขัดสนทางด้านตัวเงินและโอกาสที่ไม่เท่ากัน เพราะแต่ละคนอาจมีพื้นฐานที่แตกต่างกันจึงทำให้บางคนเมื่อพิจารณาโดยทั่วไปแล้วไม่จน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับคนอื่นแล้วอาจกลายเป็นคนจน และอาจแตกต่างกันที่ว่าบางคนจนมาก จนน้อย หรือเกือบจะจน ดังนั้น จึงสามารถแบ่งคนจนออกเป็น 3 กลุ่ม คือ (ศิริรัตน์ ธานีรณานนท์ และคณะ, 2543)

1. คนจนดักดาน (Chronic Poverty) หรือคนจนเรื้อรัง ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนจนที่มีสภาพความเป็นอยู่ที่อดคัตขัดสน หรือมีสิ่งที่เป็นต่อการดำรงชีพน้อยกว่าคนอื่นเป็นอย่างมากทำให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น คนจนกลุ่มนี้ไม่มีศักยภาพเพียงพอในการพัฒนาตนเองให้สามารถหารายได้เพิ่มขึ้นเนื่องจากสาเหตุต่างๆ เช่น การขาดการศึกษา ขาดทักษะในการประกอบอาชีพ ส่งผลให้เป็นแรงงานที่ตลาดไม่ต้องการ หรือเกิดความเจ็บป่วยหรือพิการ ทำให้ไม่สามารถหาเงินได้ ทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต จึงเป็นเหตุผลให้หลุดพ้นจากภาวะความยากจนได้ยาก คนจนกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่รัฐต้องเข้ามาดูแลช่วยเหลือมากที่สุด

2. คนจนทั่วไป คือ คนจนที่ปัจจุบันยังขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานต่างๆ ในการดำรงชีวิตอยู่ แต่ในอนาคตอาจมีโอกาที่จะหลุดพ้นจากความยากจนได้ เนื่องจากมีปัจจัยการผลิตต่างๆ ที่มีประสิทธิภาพในการผลิต เช่น การมีการศึกษา มีทักษะในการประกอบอาชีพ จึงเป็นแรงงานที่เป็นที่ต้องการของตลาด หรือมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีสุขภาพแข็งแรง ฯลฯ จากปัจจัยดังกล่าว ทำให้มีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาตนเองให้มีรายได้เพิ่มขึ้นและมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างเพียงพอ จึงส่งผลให้สามารถหลุดพ้นจากความยากจน

3. คนเกือบหรือใกล้จน (Conjunctural Poverty) คือ เป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้มีน้อยกว่าที่จำเป็นจะต้องมี ซึ่งเมื่อวัดจากด้านรายได้ แสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันคนกลุ่มนี้ไม่ได้จน และมีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอต่อการดำรงชีวิต แต่คนกลุ่มนี้มีความเสี่ยงหรือมีความอ่อนไหวที่จะตกเป็นคนจนได้จากสาเหตุปัจจัยภายนอกที่เกิดจากสถานการณ์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ รอบตัว เช่น ความแปรปรวนของภูมิอากาศ การเกิดภัยธรรมชาติ การสูญเสียหัวหน้าครอบครัว หรือการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ เป็นต้น

1.2 นโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนของรัฐบาล

ประเทศไทยมีแผนพัฒนาประเทศ ปี พ.ศ. 2504 ที่เกิดจากคำแนะนำของธนาคารโลกที่ได้เข้ามาศึกษาสถานการณ์ต่าง ๆ เมื่อปี 2500 โดยในช่วงแรกของแผนพัฒนาประเทศนั้นยังไม่มีคำว่า “สังคม” มาเพิ่มเติมคำนี้ในแผนที่ 2 (เสรี พงศ์พิศ, 2548) โดยในแผนพัฒนาประเทศไทยนั้นได้มองว่า การจัดการความยากจนถูกมองว่าเป็นภาระกิจที่สำคัญของรัฐโดยตรง โดยพื้นฐานแล้วการพัฒนาตามแนวคิดของรัฐก็คือการสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยมีความเชื่อว่าการสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางเศรษฐกิจโดยการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม จะส่งผลสะท้อน (trickle-down effect) ไปสู่กลุ่มคนที่อยู่ในชนบทในที่สุด โดยประเด็นหลักๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญในการผลักดันให้สังคมขับเคลื่อนไปแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นโครงกรอบใหญ่ของสังคมเศรษฐกิจ มี 3 ประเด็นหลัก คือ (ราณี หัสสร้างสี, 2548)

1) ยุทธศาสตร์การพัฒนา ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลด้วยการถ่ายโอนส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากภาคเกษตรกรรมไปต่ออายุการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม และยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด ด้วยการเปิดเสรีในทุกด้าน ตั้งแต่การค้าสินค้าและการค้าบริการ การเงิน ไปจนถึงการลงทุนระหว่างประเทศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิดทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยสัมพันธ์และพึ่งพิงทุนนิยมโลก ซึ่งมีเพียงคนกลุ่มน้อยในสังคมที่ได้ประโยชน์อย่างชนิดเป็นกอบเป็นกำ ขณะที่เกษตรกรคนส่วนใหญ่ของประเทศต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่างๆ เช่น ความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ราคาผันผวนของตลาดโลก ฯลฯ ขบวนการพึ่งตนเองตามยุทธศาสตร์ “ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” จึงได้ขยายตัวออกไปในทุกภูมิภาคในชนบทไทย เน้นเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ยึดหลักการอยู่พอดีพอกิน เน้นเรื่องกระจายการผลิต

2) กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ มีอคติเกี่ยวกับนโยบาย (Policy Bias) อยู่ 3 ด้านคือ อคติที่จะให้ประโยชน์กับคนในเมือง อคติเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาภาคเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการมากกว่าภาคเกษตรกรรม และอคติเกี่ยวกับเป้าหมายของการดำเนินนโยบายที่มีอยู่ 2 เป้าหมาย คือ เป้าหมายการเติบโตทางเศรษฐกิจในเวลาอยู่เย็นเป็นสุขและเป้าหมายการรักษาเสถียรภาพเศรษฐกิจเวลามีวิกฤต ความยากจนและความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ไม่เคยเป็นเป้าหมายหลักของการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ

3) กระบวนการนิติบัญญัติ กระบวนการนิติบัญญัติก็เหมือนกับกระบวนการทางการเมืองและกระบวนการในการกำหนดนโยบาย เป็นกระบวนการซึ่งประชาชนไม่มีส่วนร่วม

ดังนั้น จากนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนของรัฐบาล องค์การปกครองท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการความยากจน ถือได้ว่าเป็นหน่วยงานที่เป็นกระแสหลักอย่างหนึ่งของการพัฒนาในปัจจุบัน คือ การกระทำของรัฐส่วนกลางที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ

ความยากจนจะลดลง โดยจะมีการกระจายบทบาทให้รัฐบาลท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น บริหารจัดการเกี่ยวกับความยากจนในชนบท กำลังจะกลายเป็นภารกิจที่สำคัญขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) การศึกษาวิจัยรัฐบาลท้องถิ่น ในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ โดยเฉพาะการกระทำในการแห่งของการจัดการปัญหาความยากจนในระดับท้องถิ่นยังมีน้อย การที่หน่วยงานอย่างเช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีเครื่องมือที่เกิดจากการพัฒนาจากประชาชนในพื้นที่ให้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือสามารถเข้าใจง่าย และวัดในเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชากรพื้นที่ได้จริง และตรงตามความต้องการนั้น คาดว่าจะส่งผลโดยตรงกับการนำข้อมูลที่ได้รับมาพัฒนาทางด้านคุณภาพชีวิต และความเป็นอยู่ของประชาชนได้อย่างแท้จริง และตรงตามความต้องการของชุมชน

ดังนั้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ความยากจน หมายถึง การขาดสันททางด้านรายได้ การขาดทรัพย์สินที่ก่อให้เกิดรายได้ หรือมีน้อยกว่าที่จำเป็นจะต้องใช้เพื่อใช้ในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านรายได้ การศึกษา ที่อยู่อาศัย เป็นต้น ทำให้ไม่สามารถบริโภคหรือรับบริการในสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีพได้ ซึ่งทำให้คุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐาน และในขณะเดียวกัน ความหมายของความยากจนยังครอบคลุมถึง ความยากจนเชิงโครงสร้าง ซึ่งเป็นการขาดโอกาสในด้านต่างๆ ทั้งด้านการได้รับการศึกษา การรักษาพยาบาล การมีความเสี่ยงในการดำรงชีวิต การเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานของรัฐ ขาดสิทธิขาดเสี่ยงในการเรียกร้อง และขาดความเท่าเทียมเสมอภาคในสังคม ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้นำแนวคิดดังกล่าวมาประเมินด้านตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขในครัวเรือนยากจน ว่าเขาเหล่านั้นได้ให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดในด้านใดบ้าง ในขณะเดียวกันกับกลุ่มครัวเรือนทั่วไปนั้นเขามองตัวชี้วัดใดเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพื่อเป็นกรอบแนวทางในการสร้างข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบ หรือการวางนโยบายทางด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขต่อไป และในขณะเดียวกันแนวคิดเกี่ยวกับความยากจนและการแก้ไขปัญหาความยากจนในที่นี้ผู้วิจัยจะได้นำนิยาม แนวคิด รวมถึงการพัฒนาเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาความยากจนดังกล่าวมาร่วมอภิปรายปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบหลักของแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขทั้ง 6 องค์ประกอบ คือ 1) การมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต (มีเงิน อาหาร ที่ดิน และที่อยู่อาศัย) 2) การมีและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ดี 3) ความปลอดภัยจากสิ่งแวดล้อมและสารพิษ 4) การมีสุขภาวะแบบองค์รวม 5) การสืบทอดจารีตประเพณีปฏิบัติในชุมชน และ 6) ความมั่นคงทางชีวิตในครัวเรือนและชุมชน เพื่อนำมาอภิปรายว่าครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไปได้ให้มิติในการประเมินทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของเขาเหล่านั้นว่ามีองค์ประกอบด้านใดมีความสำคัญและสามารถนำไปสู่การพัฒนาทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขได้ในอนาคต

จากการให้คำนิยามความยากจน การจำแนกคนจน รวมถึงการวัดความยากจนที่กล่าวมาในข้างต้นนั้น ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานทางแนวคิดของคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข เนื่องจากว่าหัวใจหลักที่สำคัญของการพัฒนามาก็คือการทำให้เกิดการหลุดพ้นจากปัญหาความยากจน คือสามารถที่จะบรรลุนความต้องการหรือเป้าหมายได้ หรือความต้องการที่ได้รับการตอบสนอง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความพึงพอใจของคนนั้นๆ ด้วย โดยจะกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขในหัวข้อต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดทางวิจัย
วันที่..... 25 ก.ค. 2555
เลขทะเบียน..... 247529
เลขเรียกหนังสือ.....

2. แนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

2.1 แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต (Quality of Life)

แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตในความหมายของนักวิชาการหลายท่านได้นิยามขึ้นนั้นยากที่จะเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นสากล เนื่องจากความหมายของคำว่า “คุณภาพชีวิต” มีลักษณะที่เป็นทั้งวัตถุวิสัย (Objective) และอัตวิสัย (Subjective) เช่น เรื่องที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย จิตใจ ความรู้สึกเกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ดี เรื่องเพศ และกิจวัตรประจำวัน ดังนั้นมาตรชี้วัดคุณภาพชีวิตที่พัฒนามบนพื้นฐานของความคิดที่กล่าวมาข้างต้น จึงประกอบด้วย 2 มิติด้วยกัน ทั้งมิติทางด้านวัตถุวิสัยและมิติทางด้านอัตวิสัย (คุชฎี อยุธยาวัฒน์, 2548) และเนื่องจากคุณภาพชีวิตเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากทางด้านจิตใจ ซึ่งบุคคลสามารถตีความ หรือแสดงมุมมองที่แตกต่างกันได้ โดยขึ้นอยู่กับความรู้พื้นฐาน ประสบการณ์ ความคิด และปรัชญาการใช้ชีวิตของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ คุณภาพชีวิตยังขึ้นอยู่กับคุณค่าที่แฝงอยู่ในแต่ละบุคคล ซึ่งการให้นิยามไม่ได้คำนึงถึงความแตกต่างทางด้านอายุ ชนชั้นทางสังคม การศึกษา ล้วนแล้วแต่ได้รับอิทธิพลต่างๆ คล้ายคลึงกัน จึงทำให้การนิยามคุณภาพชีวิตเป็นเพียงการกำหนดใช้ในการศึกษาเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะประเด็น (Romney and Brown, 1994 อ้างถึงใน สุรางค์ จันทวานิช และ วรณี ไทยานันท์, 2539) ส่วนอมรา พงศาพิชญ์ (2549) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต คือ การมีชีวิตที่ดี ที่น่าพอใจ ทั้งในระดับบุคคล และครอบครัว โดยเฉพาะการมีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของชีวิตอย่างเพียงพอ มีชีวิตครอบครัวที่สงบสุข มีความมั่นคง ปลอดภัยทั้งชีวิตและทรัพย์สิน มีการศึกษาสามารถพึ่งตนเองได้และมีชีวิตที่สงบสุขตามอัตภาพ ในขณะที่องค์กรอนามัยโลก (Power, Bullinger and WHOQOL Group, 2002 อ้างถึงใน เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกชุดย่อ ฉบับภาษาไทย (WHOQOL – BREF – THAI) (กระทรวงสาธารณสุข, 2545) ให้นิยามคุณภาพชีวิตว่า เป็นสถานะความเป็นอยู่ที่ดีของร่างกาย จิตใจ และสังคม การรับรู้คุณภาพชีวิตของบุคคลนั้นวัฒนธรรมและค่านิยมจะส่งผลกับเป้าหมายและความคาดหวังเกี่ยวกับมาตรฐานคุณภาพชีวิตที่เกี่ยวข้อง ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน คือ

1. ด้านร่างกาย (Physical domain) คือ การรับรู้สภาพทางด้านร่างกายของบุคคล ซึ่งมีผลต่อชีวิตประจำวัน เช่น การรับรู้สภาพความสมบูรณ์ของร่างกาย การรับรู้ถึงความสามารถในการทำงานของตน เป็นต้น
2. ด้านจิตใจ (Psychological domain) คือ การรับรู้ทางสภาพจิตใจของตนเอง เช่น การรับรู้ความรู้สึกทางบวกและทางลบที่บุคคลมีต่อตนเอง การรับรู้ภาพลักษณ์ของตนเอง การรับรู้ถึงความคิด การตัดสินใจและความสามารถในการเรียนรู้ของตน เป็นต้น
3. ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social relationships) คือ การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่น การรับรู้ถึงการที่ได้รับความช่วยเหลือและได้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นในสังคม
4. ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต การรับรู้การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสภาพแวดล้อม การรับรู้ว่าตนมีชีวิตอยู่อย่างอิสระ มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต เป็นต้น

อนึ่ง จากกรอบแนวคิดของโครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา (WeD) ได้เสนอไว้ว่า แนวคิดคุณภาพชีวิตถือเป็นแนวคิดพื้นฐานของแนวคิดทางด้านความอยู่ดีมีสุขที่ให้ความสำคัญทางด้านอัตวิสัยของมนุษย์ เนื่องจากว่าการประเมินคุณภาพชีวิตของบุคคลโดยส่วนใหญ่เป็นการประเมินจากการรับรู้ จากความรู้สึกของคนนั้นๆ โดยมองว่า “ความเป็นจริง” ตามทัศนะของชนบท อาจจะไม่เหมือนกับ “ความเป็นจริง” ตามทัศนะทางวิชาการเสนอไป การศึกษาวิจัยจึงจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) ของคนที่เป็เป้าหมายการวิจัย เพราะจะสามารถสะท้อนให้เห็นในทัศนะทางด้านอัตวิสัยของคนในได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งผู้นำทางความคิดในด้านนี้ คือ โรเบิร์ต แชมเบอร์ (บิวพันธุ์ พรหมพักพิง, 2549)

จากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า มีผู้ให้คำนิยามความหมายของคุณภาพชีวิตแตกต่างหลายมิติ ทั้งความเป็นอยู่ของบุคคลที่คิดทั้งทางด้านอัตวิสัยและภาวะวิสัย โดยเป็นการรับรู้ของปัจเจกบุคคลอย่างรอบด้าน ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และระบบคุณค่าในชีวิต รวมทั้งเป้าหมายของมนุษย์ ซึ่งการศึกษาเปรียบเทียบผลการใช้แบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไป จะเป็นการศึกษาในลักษณะของการรับรู้จากปัจเจก ครัวเรือน ชุมชนในมิติของการให้คุณค่าและเป้าหมายในชีวิตของเขาต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองตามการรับรู้ ประเมินจากความรู้สึกของเขาว่าสามารถสนองตอบต่อความต้องการดังกล่าวได้หรือไม่ ซึ่งเป็นการประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขทางด้านอัตวิสัย

2.2 แนวคิดเรื่องความอยู่ดีมีสุข (Well-being)

ความอยู่ดีมีสุข (Well-being) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการวิพากษ์ทางสังคมว่าความก้าวหน้าทางวัตถุไม่สามารถนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ได้เสมอไป แต่องค์ประกอบของความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ควรจะมีทั้งทางด้านที่เป็นวัตถุและด้านที่ไม่ใช่วัตถุประกอบกันอยู่ เนื่องจากการพัฒนาที่มุ่งสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะสามารถนำมนุษย์ให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์ สภาพการด้อยพัฒนา และนอกจากนี้ยังพบว่า การพัฒนาที่สร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ได้เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความไม่เท่าเทียมหรือไม่เป็นธรรม ปัญหาความยากจน เป็นต้น (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2549) ปัญหาดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องการพัฒนาในระยะต้นทศวรรษ 1970 (พ.ศ. 2513) ที่เห็นว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวนั้นยังไม่สามารถช่วยเหลือคนยากจนได้ ความยากจนในหลายประเทศยังคงอยู่ในระดับสูง จนกระทั่ง องค์การระหว่างประเทศโดยเฉพาะธนาคารโลก ได้หันมาให้ความสนใจกับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนในการขจัดปัญหาความยากจน ควบคู่กับการสนองตอบประชาชนในด้านความจำเป็นพื้นฐานต่างๆ อาทิ ด้านการศึกษา สาธารณสุข การพัฒนาที่อยู่อาศัย เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2540) คำว่า “ความอยู่ดีมีสุข” จึงหมายถึง “an individual’s perception of their position in life in the context of the culture and value systems in which they live and in relation to their goals, expectations, standards and concerns” หรือเป็นการรับรู้ของบุคคลเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ในชีวิตของตน ที่ประสานในหลายมิติภายใต้บริบททางสังคม การให้คุณค่าบุคคล มาตรฐานความเป็นอยู่ในสังคม ความคาดหวัง เป้าหมายในชีวิต และความหวังไขว่ของบุคคล (WeD, 2004)

2.3 ความสุขและความอยู่ดีมีสุข

การให้ความหมายของความสุขและความอยู่ดีมีสุขนั้นมีความใกล้เคียงกันมาก ในที่นี้จะสรุปแยกเป็นการให้ความหมายของความสุข และการให้ความหมายของความอยู่ดีมีสุข ดังต่อไปนี้

2.3.1 ความสุข ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Happiness, Subjective well-being หรือ Life satisfaction ซึ่งใช้แทนกันได้ (Easterline, 2001 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550) ความสุขเป็นความรู้สึกทางอารมณ์ ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เป็นแนวคิดทางอัตวิสัย (Subjective) ขึ้นอยู่กับคำจำกัดความของแต่ละบุคคล และสามารถวัดเชิงปริมาณได้ แต่บุคคลจะมีความสุขมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตที่กำลังดำเนินอยู่ ประสบการณ์ในอดีต และทัศนคติที่มีต่อการดำเนินชีวิต หลักการวิจัยคิด (Alexandrova, 2005 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550)

Richard Layard (2005 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ พุจฉถึงความจำเป็นของรัฐที่จะต้องปรับเปลี่ยนนโยบายสาธารณะใหม่และปัจเจกชนต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติใหม่ โดยเอา “ความสุข” เป็นเป้าหมายแทนความร่ำรวยทางวัตถุฝ่ายเดียว โดยได้สรุปรายงานวิจัยในประเทศที่มีความเติบโตทางเศรษฐกิจสูงอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และญี่ปุ่น แต่พบว่า ประชากรมีความสุขลดลง โดย Layard ได้เสนอแนวคิดเรื่ององค์ประกอบของความสุขโดยรวมปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในไว้ด้วยกัน จำนวน 7 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ในครอบครัว 2) สถานภาพทางการเงิน การทำงาน เพื่อน 3) การมีส่วนร่วมในชุมชน 4) สุขภาพ 5) การมีอิสรภาพในการแสดงออก 6) ความรู้สึกทางด้านจิตใจ การเห็นคุณค่าตนเอง 7) การมีปรัชญาของชีวิต

ขงยุทธ ขจรธรรม (2543) ได้ให้แนวคิดในเรื่องความสุข ผ่านกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย ร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านและชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่าความสุขมีองค์ประกอบ 8 หมวด ได้แก่ 1) การมีหลักประกันในชีวิต 2) การมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง 3) การมีครอบครัวที่อบอุ่น 4) การมีชุมชนเข้มแข็ง 5) การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี 6) การมีอิสรภาพ 7) การมีความภูมิใจ 8) การเข้าถึงธรรมะว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน

ความสุขไม่ใช่สิ่งเดียวกับความอยู่ดีมีสุข แต่ไม่อาจแยกส่วนมาจากความอยู่ดีมีสุขได้ เนื่องจากความสุขเป็นผลมาจากภายในจิตใจ เช่น การมีความสุข เนื่องจากการมีศีลธรรมสมาธิหรือปัญญา ความพอเพียง ไม่โลภ (พระธรรมปิฎก, มปป. อ้างถึงใน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550) และความสุขซึ่งเป็นผลพวงมาจากปัจจัยภายนอก เช่น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม มีครอบครัวอบอุ่น มีสุขภาพดี หรือความอยู่ดีมีสุขนั่นเอง ซึ่ง ประเวศ วสี (2548 อ้างถึงใน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550) ได้ใช้คำว่า “ความอยู่เย็นเป็นสุข” เป็นภาพสะท้อนของสังคมที่มีความสุขจากองค์รวมของทั้งปัจจัยภายนอก (ความอยู่ดีมีสุข) และปัจจัยภายใน (จิตใจ)

2.3.2 ความอยู่ดีมีสุข กรอบแนวคิด “ความอยู่ดีมีสุข” พัฒนามาจากกรอบแนวคิดการพัฒนาประเทศของ ศาสตราจารย์อมตยา เซน (2528 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) ระบุว่า “ผลกระทบขั้นสุดท้ายของการพัฒนา ก็คือ การทำให้ปัจเจกบุคคลสามารถบรรลุผลสำเร็จในสิ่งที่ต้องการและปัจเจกบุคคลมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกวิธีการไปสู่ความสำเร็จด้วยตัวของเขาเอง ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจจะเป็นเพียงเครื่องมือหรือทางผ่านไปสู่ความสำเร็จเท่านั้น” แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาประเทศในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และฉบับที่ 9 ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและการเสริมสร้างความอยู่ดี

มีสุขของคนและเพื่อให้สามารถประเมินผลความอยู่ดีมีสุขของคนได้อย่างชัดเจนและสอดคล้องตามแผนพัฒนาฯ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2545) จึงได้ให้นิยาม ความอยู่ดีมีสุข ว่าหมายถึง การมีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำที่ทั่วถึง มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวอบอุ่นมั่นคง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และอยู่ภายใต้ระบบบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ ในขณะที่นักวิชาการมองว่า ความหมายของ “ความอยู่ดีมีสุข” ยังไม่มีความชัดเจนว่าหมายถึงอะไร เพราะในปัจจุบันนั้นยังไม่มีตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขของประชากรที่เป็นมาตรฐานสากลแบบเดียวกับตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ ซึ่งใช้อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Gross Domestic Product : GDP) เป็นตัวชี้วัดมาตรฐาน โดยนักวิชาการพยายามที่จะนิยาม ความหมายของความอยู่ดีมีสุข เพื่อให้สามารถนำไปใช้ในเชิงนโยบายได้ชัดเจนขึ้น อย่างเช่น เดส์ กาสเปอร์ (Des Gasper, 2004 อ้างถึงใน บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2550) ได้แยกองค์ประกอบของความอยู่ดีมีสุข 6 ด้าน คือ 1) ความพึงพอใจ (pleasure or satisfaction) 2) การได้รับหรือบรรลุในสิ่งที่ชอบ (preference fulfillment) 3) เสรีภาพของการเลือกใช้ชีวิต (free choice) 4) ความมั่งคั่ง (opulence) 5) การบรรลุถึงคุณค่าบางอย่าง ซึ่งเป็นอิสระหรืออยู่นอกเหนือจากตัวบุคคล อย่างเช่นการมีสุขภาพดี เป็นต้น 6) การถือครองหรือเป็นเจ้าของทรัพยากรหรือทรัพย์สิน ที่ก่อให้เกิดโอกาส ศักยภาพหรือความสามารถในการบรรลุเป้าหมาย

โดยพื้นฐานแล้วความอยู่ดีมีสุขเกี่ยวข้องกับความสุขของมนุษย์และชีวิตที่มนุษย์แสวงหา แนวคิดความอยู่ดีมีสุขอาจจะจัดได้เป็นสองกลุ่ม คือ ความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย และความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2549)

กลุ่มแรก ความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย (Objective Well-being - OWB) หมายถึง สภาพหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม หรือเงื่อนไขอื่นๆ ที่เป็นรูปธรรม ที่ทำให้มนุษย์ และสังคมมนุษย์ ได้รับการตอบสนองความจำเป็นในระดับต่างๆ เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย การมีสิ่งแวดล้อมในการดำรงชีวิต เป็นต้น และหากจะมองในเรื่องของตัวชี้วัด อาจจะจำแนกได้สองด้าน ด้านแรก บอกถึงเงื่อนไข หรือโอกาสที่มีที่มนุษย์สามารถที่จะสนองความต้องการ เช่น ระดับการพัฒนาเศรษฐกิจ จำนวนแพทย์ต่อหัวประชากร เป็นต้น ด้านที่สอง บอกถึงความสามารถของมนุษย์ในการเข้าถึงโอกาสต่างๆ เหล่านั้น ซึ่งการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขทางภาวะวิสัย ที่ผ่านมามีส่วนมากเน้นการพัฒนาในภาพรวม เช่น การพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขของสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน ตัวชี้วัดที่ใช้สะท้อนภาวะของสังคม มากกว่าสะท้อนความสามารถของตัวแทน

กลุ่มที่สอง ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย (Subjective Well-being - SWB) หมายถึง “มิติหลากหลายของการประเมินหรือการมองชีวิตของตนเองของปัจเจก ซึ่งรวมถึงความพึงพอใจ

ในชีวิตที่วางอยู่บนความนึกคิด (cognitive judgement) ของปัจเจกเอง ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของปัจเจก” ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัย ครอบคลุมเรื่อง 1) ความพึงพอใจในชีวิตโดยรวม 2) การมีอารมณ์และความรู้สึกในทางบวกเป็นประจำ 3) การมีอารมณ์และความรู้สึกในทางลบน้อย 4) การมีความรู้สึกนึกคิด หรือมองว่าชีวิตมีความหมายและสามารถบรรลุสิ่งที่หวังไว้ ความอยู่ดีมีสุขทางอัตวิสัยมีการศึกษาอย่างกว้างในเรื่องของ “คุณภาพชีวิต” แต่มักจะเน้นเรื่องสุขภาพเป็นหลัก รวมถึงได้มีการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเป็นแบบมาตรฐาน แต่ก็มีข้อจำกัด โดยเฉพาะข้อจำกัดของทศนะที่ว่า “สุขภาพกาย” เป็นปัจจัยกำหนดหลัก (determinant factors) ของการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังนั้น การศึกษาเรื่องคุณภาพชีวิตที่ผ่านมาบอกเรื่องราวของสภาวะทางสุขภาพของคน มากกว่าจะบอกเรื่องราวของความอยู่ดีมีสุข

3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

สถาบันดำรงราชานุภาพ (2540 อ้างถึงใน ศิริวิภา ศรีปลั่ง, 2548) กล่าวว่า ภายใต้นโยบายการบริหารภาครัฐแนวใหม่ยึดการบริหารมุ่งผลสัมฤทธิ์ (Result Based Management) เป็นเครื่องมือบริหารราชการของไทย ตามแนวคิดดังกล่าวถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของระบบการทำงานภาครัฐ กล่าวคือ การบริหารงานภาครัฐจะต้องมุ่งดำเนินผลงานที่เป็นรูปธรรม วัดผลได้ ตรวจสอบได้ มีผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน ซึ่งแนวคิดเช่นนี้จะส่งผลให้วัฒนธรรมการทำงานของภาครัฐเปลี่ยนจาก ทำตามหน้าที่ เป็น ทำตามเป้าหมาย การทำงานในอนาคตจึงต้องสร้างตัวชี้วัดผลการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรม เพื่อวัดผลการปฏิบัติงานกับเป้าหมายที่กำหนดและพร้อมที่จะให้สังคมตรวจสอบได้ตลอดเวลา และในการนำตัวชี้วัดไปใช้ในการวัดผลการปฏิบัติงาน สิ่งสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจคือ ความหมายของตัวชี้วัด ประโยชน์ของตัวชี้วัด การพัฒนาตัวชี้วัด องค์ประกอบของตัวชี้วัดและการทดลองนำตัวชี้วัดไปใช้ในการประเมินผล (นางราม เสรษฐพานิช, 2540) และในทศนะเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข ควรมีองค์ประกอบ 2 ด้านด้วยกัน คือ ด้านวัตถุวิสัยและด้านอัตวิสัย เนื่องจากผู้ศึกษาวิจัยมององค์ประกอบของความอยู่ดีมีสุขนั้นไม่ได้เกิดจากการมีด้าน “วัตถุ” เพียงอย่างเดียว แต่ต้องเกิดจากการมีในด้าน “จิตใจ” ที่แสดงถึงความพึงพอใจในสิ่งที่มีประกอบอยู่ด้วยกัน โดยทศนะนี้จะสอดคล้องกับแนวคิดของ บัณฑิต พรหมพักพิง (2549) ที่มองว่า องค์ประกอบของความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ควรมีทั้งด้านที่เป็นวัตถุและที่ไม่ใช่วัตถุประกอบกันอยู่ เนื่องจากการพัฒนาที่มุ่งสร้างความเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวนั้น ไม่เพียงพอที่จะสามารถนำมนุษย์ให้หลุดพ้นไปจากความทุกข์หรือสภาพการด้อยพัฒนาได้

3.1 ความหมายของตัวชี้วัด คำว่า ตัวชี้วัด (Indicator) ได้มีผู้นิยามไว้อย่างหลากหลายแตกต่างกันออกไป สำหรับตัวชี้วัดที่ได้สำรวจ และทำการรวบรวมไว้นี้เป็นตัวชี้วัดในเรื่องความอยู่ดีมีสุข และตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับความอยู่เย็นเป็นสุข ของหน่วยงาน องค์กร ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ

สถาบันดำรงราชานุภาพ (2540 อ้างถึงใน ศิริวิภา ศรีปลั่ง, 2548) กล่าวว่า คำว่า “Indicator” ในภาษาไทยได้มีการใช้คำอย่างหลากหลาย เช่น ตัวชี้วัด ตัวชี้ ตัวชี้หน้า ดัชนี และเครื่องชี้วัด ซึ่งคำเหล่านี้จะถูกนำมาใช้เป็นมาตรฐานทางสถิติ เพื่อใช้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต กระบวนการดำเนินงาน การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่หรือผลผลิต หรือผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

กรมประชาสัมพันธ์ (2536) ให้ความหมายของ ตัวชี้วัด ไว้ว่าเป็นมาตรฐานที่นำมาประเมินผลความก้าวหน้าของกิจกรรมว่าเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ นอกจากนั้นตัวชี้วัดยังต้องเป็นตัวเลขหรือข้อมูลที่ผ่านการเก็บอย่างเป็นระเบียบระบบ เพื่อที่จะนำมาชี้ทิศทางของนโยบายที่มีอยู่ในขณะนี้ว่าดีหรือไม่ และมีแนวทางที่ควรเป็นอย่างไร

ศิริวิภา ศรีปลั่ง (2548) ได้เพิ่มเติมว่า ตัวชี้วัด มีความหมายภายใต้เงื่อนไข 2 ประการ คือ 1) เงื่อนไขของเวลา กล่าวคือ จะต้องบ่งบอกสถานะภาพของสิ่งที่มุ่งวัดเฉพาะเวลาใดเวลาหนึ่ง 2) เงื่อนไขของสถานที่ กล่าวคือ ตัวชี้วัดจะบ่งบอกสถานะภาพของสิ่งที่มุ่งวัด โดยเฉพาะในด้านของเขตพื้นที่ หรือบริเวณ หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบที่ทำการตรวจสอบ

เมธี ครองแก้ว (2540) ได้ให้ความหมายของตัวชี้วัดว่า เป็นเครื่องมือบอกทิศทางการพัฒนา หรือการดำเนินกิจกรรมที่เป็นนโยบายสาธารณะของรัฐในแต่ละเรื่องได้ไปถึงจุดใด บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายแค่ไหน ซึ่งเป็นเรื่องของการดูสัมฤทธิ์ผลของงาน หรือระบุผลสำเร็จของงาน

“ตัวชี้วัด” คือ เครื่องมือที่ใช้ในการวัดผลหรือวัดความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมต่างๆ ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ตัวชี้วัดเป็นมาตรฐานที่นำมาใช้เปรียบเทียบ หรือประเมินความก้าวหน้าของกิจกรรมว่าเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ ตัวชี้วัดจึงไม่ใช่เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของการทำงาน แต่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อแสดงว่าการดำเนินงานกำลังจะบรรลุวัตถุประสงค์

การสร้างตัวชี้วัดจะต้องกำหนดกรอบแนวคิด มิติของการวัดที่ชัดเจน โดยมีขั้นตอนการจัดทำตัวชี้วัด ดังนี้

1. กำหนดสิ่งที่ต้องการวัด ในการสร้างตัวชี้วัดจะต้องกำหนดแนวทางในการวัดให้ชัดเจนว่าจะวัดหรือประเมินอะไร มีตัวแปรใดที่เกี่ยวข้องบ้าง ต้องการวัดในเชิงคุณภาพหรือปริมาณ

ต้องการวัดในมิติใดบ้าง อาทิ มิติทางด้านกายภาพหรือจิตภาพ จากนั้นจึงจัดหมวดหมู่ของตัวแปร และตัวชี้วัดให้สอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ

2. นิยามความหมายของสิ่งที่ต้องการจะวัดให้ชัดเจน โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี หรือ ข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและเป็นที่ยอมรับมาใช้ในการอธิบายสนับสนุนเหตุผลของการกำหนดและ สร้างตัวชี้วัด เพื่อให้ได้ตัวชี้วัดที่ดีสามารถวัดในสิ่งที่ต้องการ ได้อย่างตรงเป้าหมาย

3. วิเคราะห์องค์ประกอบของสิ่งที่ต้องการวัด องค์ประกอบของตัวชี้วัดจะเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกิจกรรมหรือโครงการ ซึ่งในองค์ประกอบจะต้องระบุตัวชี้วัด ซึ่งเป็นไปได้ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เกณฑ์มาตรฐานและเป้าหมายไว้ด้วย

4. ทดสอบและคัดเลือกตัวชี้วัด การทดสอบและคัดเลือกตัวชี้วัดต้องอาศัยความรู้ ประสบการณ์ แหล่งข้อมูลทางสถิติ กฎเกณฑ์ ฯลฯ หรืออาจต้องอาศัยสามัญสำนึกควบคู่ไปในการ ให้น้ำหนักความน่าเชื่อถือและระดับความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งที่ต้องการจะวัด

กล่าวโดยสรุป ตัวชี้วัด ก็เปรียบเสมือนมาตรวัด หรือไม้บรรทัดที่ใช้วัดผลการดำเนินงาน ที่เกิดขึ้นจริงเปรียบเทียบกับเป้าหมายที่กำหนดไว้ สามารถวัดสิ่งที่ต้องการวัดได้อย่างถูกต้องและ เป็นเครื่องมือชี้วัดผลการดำเนินงานว่าสามารถตอบสนองต่อนโยบาย เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ ของแผนงานว่าบรรลุผลมากน้อยเพียงใด เพื่อนำผลที่ได้จะสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการ ตัดสินใจ การปรับเปลี่ยนหรือกำหนดนโยบาย และแผนงานการบริหาร ให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผลแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง

3.2 การพัฒนาตัวชี้วัด

การพัฒนาตัวชี้วัดมีผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศ เนื่องจากแต่เดิมการพัฒนา ประเทศนั้นมุ่งเน้นในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ตัวชี้วัดที่ใช้จึงเป็นการใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวม ประชาชาติ (GNP) ในการวัดการพัฒนา แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะมี ผลควบคู่ไปกับการพัฒนาทางด้านสังคมเสมอ การใช้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) ไม่ สามารถบอกถึงสภาพทางสังคมได้ โดยเกณฑ์ในการกำหนดตัวชี้วัด หรือลักษณะของตัวชี้วัดที่ดีนั้น ก็มีหลายหน่วยงานได้พัฒนาและกำหนดขึ้นมามากมาย อาทิเช่น

สหรัฐอเมริกาได้กำหนดเกณฑ์ในการกำหนดตัวชี้วัด 5 ประการ ที่เรียกว่า “MAUVE” ได้แก่ 1) Measurable สามารถวัดผลการปฏิบัติงานได้จริง 2) Achievable สามารถบรรลุได้ มีความ สมเหตุสมผลที่จะใช้เป็นตัวชี้วัด และวัดสิ่งที่อยู่ภายในความสามารถขององค์กร และไม่ใช่ต้นทุน ในการวัดที่สูงมากเกินไป 3) Understandable ควรกำหนดตัวชี้วัดชัดเจน มีความเฉพาะเจาะจง เพื่อที่ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและสาธารณชนสามารถเข้าใจตัวชี้วัดได้ถูกต้อง 4) Verifiable สามารถตรวจสอบ

และยืนยันผลการปฏิบัติงานของตัวชี้วัดได้ 5) Equitable สามารถวัดได้อย่างเท่าเทียมกัน ผลงานเหมือนกันต้องวัดด้วยตัวชี้วัดเดียวกัน (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2550)

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2545:17 อ้างถึงใน ศิริวิภา ศรีปลั่ง, 2548) มีการใช้เทคนิค “SMART” เข้ามาตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมของตัวชี้วัด ได้แก่ 1) Specific ตัวชี้วัดควรมีความชัดเจนและมีความเฉพาะเจาะจงไปยังสิ่งที่วัดให้ชัดเจน เพื่อสื่อสารความเข้าใจให้ตรงกันทั่วทั้งองค์กร 2) Measurable เป็นตัวชี้วัดที่สามารถนำไปวัดผลการปฏิบัติงานได้จริง ข้อมูลที่ได้จากการวัดสามารถนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากตัวชี้วัดอื่น และใช้วิเคราะห์ความหมายทางสถิติได้ 3) Attainable (Achievable) สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ มีความสมเหตุสมผล ไม่ควรใช้ตัวชี้วัดที่ไม่สามารถควบคุมให้เกิดผลได้โดยตรง 4) Realistic มีความสมจริง มีความเหมาะสมกับองค์กร และไม่ใช้ต้นทุนการวัดที่สูงเกินไป 5) Timely สามารถใช้วัดผลการปฏิบัติงานได้ภายในเวลาที่กำหนด

จากความหมายและหลักในการพัฒนาตัวชี้วัดที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นสิ่งที่ จะช่วยให้ตัวชี้วัดมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้ผู้ชี้วัดได้มีแนวทางในการนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น

3.3 การพัฒนาเครื่องชี้วัด ตัวชี้วัดทางสังคม และคุณภาพชีวิต

การสร้างตัวชี้วัดนั้น สุภาศักดิ์ จันทวนิช และวรรณิ ไทยานันท์ (2538 อ้างถึงใน สุพัฒน์ สุระคนัย, 2544) ได้สรุปการพัฒนาและขอบข่ายของเครื่องชี้วัดไว้ว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นปีที่ริเริ่มจัดทำ มีหน่วยงานที่จัดทำเครื่องชี้ภาวะสังคมไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานการพัฒนาประเทศในระดับมหภาค ได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กรมพัฒนาชุมชน สำนักงานสถิติแห่งชาติ ในส่วนของหน่วยงานย่อยที่จัดทำเรื่องของคุณภาพชีวิตและสังคม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) กองโภชนาการ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุขและมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้คิดริเริ่มจัดทำเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมมากขึ้น หน่วยงานต่างๆ ดังกล่าว ยังคงใช้และปรับปรุงเครื่องชี้วัดให้เหมาะสมกับกาลเวลา นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานย่อยอื่นๆ ได้จัดทำเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม เช่น สำนักงานพัฒนาชุมชน กรุงเทพมหานคร กระทรวงสาธารณสุข สำนักงานส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) กรมประชาสัมพันธ์ และมูลนิธิเพื่อนหญิง ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญว่าด้วยการสร้างและการใช้เครื่องชี้วัดทางสังคมและคุณภาพชีวิต ได้ดังนี้

3.3.1 ตัวชี้วัดทางสังคมและคุณภาพชีวิต

1. เครื่องชี้ภาวะสังคม จัดทำโดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ทำขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี 2518 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการวางแผนวิเคราะห์ข้อมูลทางวิชาการแบ่งออกเป็น 6 หมวด 14 ตัวชี้วัด และได้ปรับปรุงเพิ่มเติมอีกหลายครั้งในระยะต่อมา มีการวัดผลในภาพรวมทั่วประเทศ และให้หน่วยงานต่างๆ นำไปใช้

2. กชช. 2 ค. หรือ ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน จัดทำขึ้นโดยกรมการพัฒนาชุมชน ในปี 2525 และเพิ่มเติมหมวดต่าง ๆ เรื่อยมาจนถึงปี 2535 เพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 รวมเป็น 6 กลุ่ม 37 ตัวชี้วัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเครื่องมือในการสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละหมู่บ้าน ทั่วประเทศ เพื่อการวางแผน การกำหนดนโยบาย และการประเมินผลการพัฒนาโดยรวม

3. จปฐ. หรือ เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน จัดทำขึ้นครั้งแรกโดยคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) ในปี 2528 มีวัตถุประสงค์เพื่อประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของคนไทยในภาพรวมทั่วประเทศ และได้ปรับปรุงเพิ่มเติมเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน มี 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด ซึ่งเน้นหนักในด้านความจำเป็นพื้นฐานในระยะแรก และปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจสังคมและสภาพแวดล้อมของประเทศมากยิ่งขึ้น

4. เครื่องชี้ภาวะเศรษฐกิจและสังคม โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดทำขึ้นในปี 2530 เพื่อใช้ในการติดตามผลการดำเนินการ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ จำนวน 11 สาขา 89 เครื่องชี้วัด ต่อมาในปี 2537 ได้จัดทำเครื่องชี้ภาวะสังคมขึ้น โดยแยกเครื่องชี้ภาวะเศรษฐกิจออกจากหากและมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการติดตามและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในระยะเวลาที่ผ่านมาเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาทางสังคมของประเทศต่อไป โดยมีจำนวน 9 สาขา 113 ข้อ ซึ่งคล้ายคลึงกับเครื่องชี้ภาวะสังคมของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

5. โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง จัดทำโดยสำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เมื่อปี 2530 ดำเนินการในทุกตำบล ละ 1 หมู่บ้าน โดยการพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นหมู่บ้านแผ่นดินทอง โครงการนี้กล่าวว่าคุณภาพชีวิตที่ดีควรจะมีเครื่องชี้วัด คือ 1) การมีสุขภาพแข็งแรง เข้มแข็ง ปราศจากโรคภัย 2) มีปัญญา มีความรู้ ความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้ 3) ความเป็นอยู่ที่ดีตามสมควรแก่สภาพ 4) มีจำนวนบุตรพอดี 5) มีรายรับสูงกว่ารายจ่าย 6) มีศีลธรรม คุณธรรม เมตตาธรรม ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน 7) มีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรประชาชน 8) มีการศึกษา

6. การเฝ้าระวังการเจริญเติบโตของเด็กไทย จัดทำโดยกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข เครื่องชี้วัดเป็นกราฟกำหนดไว้ 4 ระดับ ใช้วิธีการชั่งน้ำหนัก วัดส่วนสูงเด็กในหมู่บ้าน ชนบทอายุ 0-5 ปี ทุก 3 เดือน

7. ตัวบ่งชี้สถานภาพงานอนามัยแม่และเด็กในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 โดยกระทรวงสาธารณสุข มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มารดาและเด็กมีสุขภาพดีถ้วนหน้า เด็กมีพัฒนาการทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคมเหมาะสมตามวัย โดยกำหนดเกณฑ์เป้าหมายให้ตัวชี้วัด ได้บรรลุถึงในเชิงปริมาณ

8. สุขภาพดีถ้วนหน้า โดยกระทรวงสาธารณสุข มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสุขภาพดีถ้วนหน้าใน 4 ระดับ คือ เกณฑ์ชี้วัดระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด โดยใช้แนวทางการประเมินสุขภาพถ้วนหน้า

9. ตัวบ่งชี้การพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศไทย โดยสำนักงานคณะกรรมการการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ (สวช.) จัดทำโดยการกำหนดร่วมกันจากผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้อง มีวัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมสถิติที่เกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชน และให้ผู้สนใจได้เห็นแนวโน้มการพัฒนาเด็กและเยาวชน ว่ามีการเปลี่ยนแปลงในทิศทางใด ตัวบ่งชี้มีทั้งหมด 7 ด้าน แบ่งเป็นตัวบ่งชี้ทั่วไป 4 ตัว และตัวบ่งชี้เกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน 6 ตัว

10. ครอบครัวผาสุก จัดทำโดยกรมประชาสัมพันธ์ เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต ตามโครงการส่งเสริมสวัสดิการสังคมระดับครัวเรือนทั่วประเทศ (สสค.) มีวัตถุประสงค์เพื่อหาข้อมูลกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม สำหรับการให้ความช่วยเหลือ และเพื่อการเรียนรู้ของครอบครัว ประกอบด้วย 4 หมวด 20 ตัวชี้วัด ได้แก่ หมวดที่ 1 ครอบครัวมีองค์ประกอบดี (1-7) หมวดที่ 2 ครอบครัวมีความอบอุ่น (8-10) หมวดที่ 3 ครอบครัวสุขสมบูรณ์พึ่งตนเองได้ (11-17) หมวดที่ 4 ครอบครัวสามารถใช้บริการของรัฐ (18-20)

11. เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตสตรี มุลนิธิเพื่อนหญิง เป็นองค์กรเอกชนที่เห็นความสำคัญของการจัดทำเครื่องชี้วัดคุณภาพของหญิงไทยในภาพรวม มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอต่อหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็น 7 หมวด ได้แก่ หมวดค่าจ้าง หมวดศูนย์เด็กเล็ก หมวดกฎหมายสวัสดิการสังคม หมวดความปลอดภัยทางเพศของสตรี หมวดการไม่ถูกล่วงละเมิด คำประเวณี หมวดสุขภาพผู้หญิง และหมวดเข้าร่วมพัฒนาวางแผน

12. สถานะความต้องการพื้นฐานและบริการสำหรับเด็ก (สพศ.) จัดทำโดยสภาองค์กรการพัฒนาเด็กและเยาวชน ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ (สยช.) และองค์กรเกี่ยวกับเด็ก มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอต่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

13. ตัวชี้วัดการการขับเคลื่อนสังคม จัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2551)

มีเป้าหมายในการจัดทำเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทย โดยได้รวบรวมสถิติที่ได้จากการสำรวจในช่วงปี 2549-2550 เพื่อนำมาวิเคราะห์และจัดทำเป็นรายงานคุณภาพชีวิตคนไทยปี 2550 แบ่งได้ 9 หมวด 30 ตัวชี้วัด ได้แก่ หมวดลักษณะของประชากรและสังคม หมวดสุขภาพ หมวดการศึกษา หมวดการทำงาน หมวดรายได้ หมวดที่อยู่อาศัย หมวดความปลอดภัย หมวดการสื่อสารและการโทรคมนาคมและหมวดสิ่งแวดล้อม

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่าหน่วยงานต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานราชการ ได้ดำเนินการจัดทำเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม โดยให้ความสำคัญในเรื่องสุขภาพอนามัยของประชาชนเป็นอันดับแรก รองลงมาคือด้านการศึกษา การมีงานทำ ด้านสถาบันครอบครัว ด้านสิ่งแวดล้อมและด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องการหน่วยงานโดยตรง ส่วนองค์กรเอกชนยังมีบทบาทน้อยในด้านการพัฒนาเครื่องชี้วัด และสำหรับประชาชนนั้นไม่ได้มีบทบาทในการพัฒนาเครื่องชี้วัดเลย และในส่วนของพัฒนาเครื่องชี้วัด ดัชนีชี้วัด หรือตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต ความสุข ความอยู่เย็นเป็นสุขและความอยู่ดีมีสุขที่มีการพัฒนาและใช้วัดด้านต่างๆ ทั้งที่อยู่ในต่างประเทศ ในประเทศและระดับพื้นที่นั้นจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

3.3.2 ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

ความอยู่ดีมีสุขและความสุข มีความหมายที่แตกต่างกัน ความอยู่ดีมีสุขน่าจะหมายถึงการพัฒนาหรือความก้าวหน้าและความสุขน่าจะหมายถึงระดับความพึงพอใจในการดำรงชีวิตของปัจเจก บุคคล ดังนั้นการพัฒนาตัวชี้วัด การนำตัวชี้วัดมาใช้จึงมีความแตกต่างกันสำหรับตัวชี้วัดที่ได้สำรวจ และรวบรวมไว้เป็นตัวชี้วัดในเรื่องความสุข ความอยู่ดีมีสุขและตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับความอยู่เย็นเป็นสุข ขององค์กรภายในประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศ

3.3.2.1 ตัวชี้วัดที่พัฒนาโดยองค์กรต่างประเทศ

1. ดัชนีชี้วัดการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index: HDI) พัฒนาขึ้นมาโดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Program: UNDP) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการใช้วัดและเปรียบเทียบการพัฒนามนุษย์ในประเทศต่างๆ ใน 3 ด้าน คือ สุขภาพ การศึกษาและเศรษฐกิจ การพัฒนาและการใช้ตัวชี้วัดนี้ เป็นการขยายแนวคิดในการพัฒนาประเทศซึ่งแต่เดิมเน้นหนักในเรื่องการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ และใช้ GDP เป็นเครื่องชี้วัดความก้าวหน้า ดัชนีชี้วัดการพัฒนามนุษย์ ประกอบด้วยดัชนี 3 ตัว คือ ชีวิตที่ยืนยาวและมีสุขภาพดี วัดจากอายุขัยเฉลี่ยแรกเกิด การศึกษา วัดจากอัตราการอ่านออกเขียนได้ อัตราส่วนการเข้า

เรียนในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา การศึกษาต่อเนื่อง และรายได้ต่อหัวของประชากร (GDP) (เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์, 2549)

2. ความสุขมวลรวมประชาชาติ (GNH) เกิดจากประสบการณ์การพัฒนาประเทศ ของประเทศภูฏาน ซึ่งไม่ได้เน้นความสำเร็จหรือความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ยึดเอาความสอดคล้องทางวัฒนธรรม และ “ความสุข” ของประชากรเป็นหลัก ซึ่งการวัดมี 4 มิติ ได้แก่ 1) พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเท่าเทียม 2) อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3) อนุรักษ์ พัฒนา ส่งเสริมวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ดั้งเดิม 4) การปกครองที่ดี/ธรรมาภิบาล โดยตัวชี้วัดอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งแบ่งออกได้สามระดับ คือ ระดับปัจเจก โรงเรียนและครอบครัวที่มีอิทธิพลต่อบุคคลตั้งแต่วัยเด็ก ระดับองค์กร ภาคราชการและภาคเอกชนควรให้ความสนใจต่อหลักการ ระดับภาพรวม ตัวชี้วัดที่เหมาะสมควรถูกกำหนดและได้รับการยอมรับจากส่วนรวม ทั้งนี้เพื่อวัดผลกระทบใน 4 ด้าน คือ 1) ผลกระทบด้านสุขภาพ (Health Impact) 2) ผลกระทบด้านวิสาหกิจ (Enterprise Impact) 3) ผลกระทบในฐานะความเป็นพลเมือง (Citizen Impact) 4) ผลกระทบด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม (Ecological Impact) โดยมีองค์ประกอบดังนี้ 5 ตัว คือ ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ด้านการพัฒนาที่สมดุลและเป็นธรรม และด้านการบริหารจัดการที่ดี (ฝ่ายวิจัยและพัฒนานโยบาย สำนักงานพัฒนานโยบายสาธารณะ, 2549)

3. ดัชนีโลกแห่งความสุข (Happy Planet Index: HPI) จัดทำโดย New Economics Foundation ซึ่ง HPI เป็นดัชนีชี้วัดความสามารถในการจัดสรรทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพต่อความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ โดยดูผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ประสิทธิภาพของระบบนิเวศจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และผลกระทบด้านความยั่งยืนและความสุขของมนุษย์ โดยมีองค์ประกอบของดัชนี 3 ตัว คือ ความยืนยาวของชีวิต ความพอใจในชีวิต และความต้องการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งความก้าวหน้าของดัชนีนี้ได้สะท้อนเป้าหมายการพัฒนาความอยู่ดีมีสุขทางด้านภาวะวิสัยและอัตวิสัย ภายใต้การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีขีดจำกัดและมีความเท่าเทียม (เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์, 2549)

4. ดัชนีการพัฒนาหญิง-ชาย (Gender-related Development Index : GDI) พัฒนาโดยสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ใช้วัดการพัฒนาคน โดยใช้องค์ประกอบเดียวกับ HDI แต่เพิ่มความไม่เท่าเทียมในเรื่องความสำเร็จระหว่างเพศชายและเพศหญิง โดยที่ถ้าค่า GDI เท่ากับ HDI หมายถึงมีความเท่าเทียมกันทั้งสองเพศ โดย GDI จะระบุตัวชี้วัดที่บ่งชี้ถึงความแตกต่างในความสามารถพื้นฐานระหว่างเพศชายและเพศหญิง

ประกอบด้วยองค์ประกอบ การมีชีวิตที่ยืนยาว และมีสุขภาพดี การศึกษาและรายได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

5. **ดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิต** พัฒนาโดย NNESCAP เป็นการมองคุณภาพชีวิตในฐานะที่เป็นภาพรวมขององค์ประกอบต่างๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งแต่ละบุคคลจะมีระดับที่แตกต่างกันออกไป โดยเป็นระดับของการมีชีวิตที่เป็นผลรวมจากองค์ประกอบคุณภาพชีวิต 7 ด้าน คือ สุขภาพ การใช้สติปัญญา ชีวิตการทำงาน ชีวิตครอบครัว ชุมชน สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, 2548)

6. **ดัชนีชี้วัดระดับการพัฒนาที่ยั่งยืน** พัฒนาโดย United Nations Commission on Sustainable Development (UNCSD) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประเทศสมาชิกใช้เป็นกรอบในการวัดความก้าวหน้าการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ ในการคัดเลือกดัชนีชี้วัดระดับการพัฒนาที่ยั่งยืนจัดแบ่งออกเป็น 4 หมวด ได้แก่ หมวดสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสถาบัน/องค์กร นอกจากนี้ ยังแบ่งลักษณะของดัชนีออกเป็น 3 ประเภท ที่สอดคล้องกับหลัก PSR คือ ดัชนีประเภทพลังขับเคลื่อน (Driven force indicators) ดัชนีประเภทแสดงสถานการณ์ (State indicators) และดัชนีประเภทตอบสนอง (Response indicators) ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ การพัฒนา ด้านสังคม การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาสถาบัน/องค์กร (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, 2548)

7. **ดัชนีอยู่ดีมีสุขของเด็กและเยาวชน (Child and Youth Well-being Index : CWI)** พัฒนาโดย Foundation for Child Development มาจากแนวคิดที่ต้องการศึกษาคุณภาพชีวิต หรือ ความอยู่ดีมีสุขของเด็กและวัยรุ่นชาวอเมริกา ดัชนีอยู่ดีมีสุขของเด็กและเยาวชน มีวัตถุประสงค์เพื่อวัดการพัฒนาเด็กและเยาวชนในประเทศอเมริกา ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ความอยู่ดีมีสุขทางเศรษฐกิจของครอบครัว สุขภาพ ความปลอดภัย/พฤติกรรม การเข้าศึกษา ความเชื่อมโยงในชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคม ความสุขทางอารมณ์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

8. **เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (MDG)** ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ผู้นำประเทศต่างๆ ทั่วโลก 189 ประเทศรวมประเทศไทยได้ตกลงร่วมกันที่จะลดช่องว่างของการพัฒนาและมุ่งส่งเสริมการพัฒนาคนภายในปี พ.ศ. 2533-2558 ประกอบด้วยเป้าหมายหลัก 8 ข้อ ได้แก่ ขจัดความยากจนและความหิวโหย ให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา ส่งเสริมความเท่าเทียมกันทางเพศและส่งเสริมบทบาทสตรี ลดอัตราการตายของเด็ก พัฒนาสุขภาพของสตรี มีครรภ์ ต่อสู้กับโรคเอดส์ มาลาเรียและโรคสำคัญอื่นๆ รักษาและจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

และส่งเสริมการเป็นหุ้นส่วนเพื่อการพัฒนาในประชาคมโลก (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

9. GPI ของแคนาดา พบว่ามี 5 ดัชนี 22 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) ต้นทุนทางสังคม วัดจากสุขภาพอนามัยของประชาชน การได้รับการศึกษา ต้นทุนของอาชญากรรม ดัชนีชี้วัดเสรีภาพของมนุษย์ 2) เศรษฐกิจและสังคม วัดจากการกระจายรายได้ หนี้สิน การกู้ยืมจากภายนอก และการเคลื่อนย้ายทุน การประเมินค่าความยั่งยืน ดัชนีชี้วัดความมั่นคงของชีวิต 3) การใช้เวลา วัดจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของงานพลเรือนและงานอาสาสมัคร มูลค่าทางเศรษฐกิจของการทำงานบ้านที่ไม่ได้รับค่าจ้างและการเลี้ยงดูเด็ก ชั่วโมงการทำงาน คุณค่าของเวลาว่าง 4) ต้นทุนทางธรรมชาติ วัดจากดินและเกษตรกรรม ป่าไม้ สภาพแวดล้อมทางทะเล/ประมง พลังงาน 5) คุณภาพของสิ่งแวดล้อม วัดจากการปล่อยแก๊สเรือนกระจก การคมนาคมขนส่งอย่างยั่งยืน การวิเคราะห์ร่องรอยของระบบนิเวศน์ คุณภาพอากาศ คุณภาพน้ำ ขยะที่กำจัดได้ยาก (เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์, 2549)

10. ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตของประเทศมาเลเซีย ประเทศมาเลเซียได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตว่าเป็นผลรวมของส่วนประกอบ 10 มิติ คือ รายได้และการกระจายรายได้ การขนส่งและการสื่อสาร สุขภาพการศึกษา ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม ชีวิตครอบครัว การมีส่วนร่วมทางสังคม ความปลอดภัย สาธารณะและวัฒนธรรมและการใช้เวลาว่าง โดยมีตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตต่างๆ นี้รวมกันได้ 37 ตัวชี้วัด โดยตัวชี้วัดในแต่ละมิติถูกคัดเลือกจากเกณฑ์ 3 เกณฑ์ คือ ความสำคัญของตัวชี้วัด ความสามารถที่สะท้อนมิติเหล่านั้น การมีข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ ตัวชี้วัดที่ได้มีทิศทางทั้งในด้านบวกและด้านลบ โดยตัวชี้วัดที่มีทิศทางในด้านบวก เช่น อายุขัยเฉลี่ย (Life expectancy) อัตราการอ่านออกเขียนได้ (Literacy rate) ตัวชี้วัดเหล่านี้มีนัยที่ หากค่าของมันเพิ่มขึ้นจะทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ขณะที่ตัวชี้วัดในเชิงลบมีความหมายว่า หากค่าของมันเพิ่มขึ้นจะทำให้คุณภาพชีวิตถดถอยลงไป เช่น อัตราการตายหลังคลอด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

11. ดัชนีคุณภาพชีวิตของประเทศนิวซีแลนด์ ในปี ค.ศ. 2003 ประเทศนิวซีแลนด์มองว่าคุณภาพชีวิตเป็นภาวะความเป็นอยู่ที่ดีของสังคมใน 11 มิติ คือ ด้านประชาชน ด้านความรู้และทักษะ ด้านมาตรฐานทางเศรษฐกิจของการดำรงชีวิต ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้านที่อยู่อาศัย ด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ด้านสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ด้านความปลอดภัย ด้านการเชื่อมโยงทางสังคม และด้านพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ประเทศนิวซีแลนด์ใช้เกณฑ์ในการเลือกดัชนีดังต่อไปนี้ 1) ความเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ทางสังคมที่เป็นประโยชน์ ซึ่งหมายถึงดัชนีต้องมีความถูกต้องทางสถิติที่ใช้ในการวัดทั้งในระดับและเนื้อหา

ของการเปลี่ยนแปลงทางผลลัพธ์ของสังคม และสะท้อนในสิ่งที่ต้องการวัด 2) ได้รับการยอมรับ และสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในวงกว้าง 3) มีรากฐานจากการวิจัย โดยมีหลักฐานว่าดัชนี เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อผลลัพธ์ 4) สามารถนำไปสู่การจำแนกแยกแยะ โดยใช้อายุ เพศ สถานภาพ ทางเศรษฐกิจ เชื้อชาติ และภาค เพื่อนำมาใช้ในการเปรียบเทียบได้ 5) มีความคงเส้นคงวา เพื่อใช้ในการ วิเคราะห์แนวโน้ม 6) มีการใช้ระเบียบวิธีทางสถิติในการวิเคราะห์ที่ชัดเจน 7) ทันสมัย โดย จะต้องรวบรวมข้อมูลและรายงานได้เป็นระยะและทันเวลา และ 8) มีความสามารถในการ เปรียบเทียบกับต่างประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

12. **ดัชนีคุณภาพชีวิตของประเทศอังกฤษ** ประเทศอังกฤษจำแนก มิติในการวัดคุณภาพชีวิตออกเป็น 3 มิติใหญ่ คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม โดยมีองค์ประกอบหลักรวม 15 องค์ประกอบ 26 ตัวชี้วัด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547)

13. **ดัชนีคุณภาพชีวิตของประเทศแคนาดา** ประเทศแคนาดา จำแนกคุณภาพชีวิตออกเป็น 9 มิติ ประกอบด้วย 1) การมีส่วนร่วมและสิทธิทางการเมือง 2) สุขภาพ 3) การศึกษา 4) สิ่งแวดล้อม 5) แผนงานและเงื่อนไขทางสังคม 6) ชุมชน 7) ความอยู่ดี ของบุคคล 8) เศรษฐกิจและการจ้างงาน 9) รัฐบาล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ, 2547)

ตัวชี้วัดที่กล่าวมาได้พัฒนาขึ้นมาโดยองค์กรหรือหน่วยงานภายนอก ประเทศ ที่ได้ให้ความสนใจพัฒนาตัวชี้วัดทางสังคมหรือดัชนีใหม่ๆ ที่จะมาอธิบายผลของการ พัฒนาแทน GDP และรายได้ต่อหัวประชากร โดยตัวชี้วัดแต่ละประเภทที่หน่วยงานต่างๆ ได้ พัฒนาขึ้นมานั้นมีทั้งส่วนที่มีความใกล้เคียงและมีความแตกต่างกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้จำแนกปัจจัย และมิติของตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความ อยู่ดีมีสุขของมหาวิทยาลัยขอนแก่นเปรียบเทียบกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความ เหมือนและความแตกต่างขององค์ประกอบของตัวชี้วัดที่ได้พัฒนาขึ้น เพื่อนำมารวมอภิปราย ผลการวิจัย โดยสามารถสรุปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาโดยองค์กรต่างประเทศ

ปัจจัยและ องค์ ประกอบ ตัวชี้วัด	HDI	GNH	HPI	GDI	NNESCAP	UNCSD	CWI	MDG	GPI แคนาดา	QoL มาเลเซีย	QoL นิวซีแลนด์	QoL อังกฤษ	QoL แคนาดา
สุขภาพ/อายุ ยืนยาว	/		/	/	/		/	/	/	/	/		/
การศึกษา (ความรู้และ ทักษะ)	/			/			/	/	/	/	/		/
การทำงาน					/								
รายได้/ เศรษฐกิจ	/			/	/	/	/		/	/	/	/	/
ชีวิต ครอบครัว และชุมชน							/			/	/	/	/
สิ่งแวดล้อม/ พลังงาน		/	/		/	/		/	/	/	/	/	/
การบริหาร จัดการที่ดี/ ธรรมาภิบาล		/				/							/
การมีส่วน ร่วม/รัฐบาล/ สิทธิ การเมือง										/			
การ คมนาคม และการ สื่อสาร									/	/			
สภาพแวดล้อม/ ความสัมพันธ์ ในชุมชน							/				/		
ความ ปลอดภัย/ ความมั่นคง ในชีวิต							/			/	/		

ตารางที่ 1 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาโดยองค์กรต่างประเทศ (ต่อ)

ปัจจัยและ องค์ประกอบ ตัวชี้วัด	HDI	GNH	HPI	GDI	NNESCAP	UNCSD	CWI	MDG	GPI แคนาดา	QoL มาเลเซีย	นิวซีแลนด์	QoL อังกฤษ	QoL แคนาดา
วิทยาศาสตร์และ เทคโนโลยี													
ความสัมพันธ์ ระหว่าง ประเทศ													
การมีความ พึงพอใจ ในชีวิต			/										
การอยู่ ร่วมกัน อย่างสงบ/ ใจ ทางสังคม													/
การใช้ สติปัญญา					/								
ความสุข ทาง อารมณ์							/						
ความเท่า เทียม/ บทบาท หญิง								/					
คุณภาพน้ำ									/				
คุณภาพ อากาศ									/				
ใช้/จัดการ สาธารณะ ประโยชน์										/			

3.3.2.2 ตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับภาพรวม

1. **ดัชนีวัดมาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์** พัฒนาโดยกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มีกรอบแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ตามขอบข่ายของ UNDP รวมถึงความเท่าเทียมกัน ความปลอดภัยจากความกลัวและแนวคิดคุณภาพชีวิต โดยพิจารณาจากมิติปัจจัยภายนอกและภายในของมนุษย์ ภายใต้ปรัชญาตะวันออก มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นกรอบกำหนดนโยบาย/แผนงาน/โครงการ และเป็นเครื่องมือติดตามประเมินผลด้านความมั่นคงของมนุษย์ มี 10 มิติ (ระดับพื้นที่มี 56 ตัวชี้วัดและระดับบุคคลมี 69 ตัวชี้วัด) ได้แก่ ที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย การศึกษา การมีงานทำและรายได้ ความมั่นคงส่วนบุคคล ครอบครัว การสนับสนุนทางสังคม สังคมวัฒนธรรม สิทธิและความเป็นธรรม การเมืองและธรรมาภิบาล (อ้างถึงใน บัณฑิตพรหมพักพิง และคณะ, 2550)

2. **ดัชนีชี้วัดเมืองไทยแข็งแรง** พัฒนาโดยกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งมีกรอบแนวคิดภายใต้นโยบายรัฐบาลในเรื่องส่งเสริมให้คนไทยอยู่เย็นเป็นสุขทั้งกาย ใจ สังคม และปัญญา และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วัตถุประสงค์เพื่อนำประเทศไทยสู่การเป็นเมืองไทยแข็งแรง ภายในปี 2560 มี 17 เป้าหมาย ซึ่งจะครอบคลุมในเรื่องสุขภาพ การศึกษา รายได้ ครอบครัว สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจพอเพียง คุณธรรม/จริยธรรม (ฝ่ายวิจัยและพัฒนานโยบาย สำนักงานพัฒนานโยบายสาธารณะ, 2549)

3. **ดัชนีความก้าวหน้าของคน (Human Achievement Index : HAI)** เป็นหน่วยระดับต่ำลงกว่าระดับประเทศ อย่างเช่น ระดับจังหวัด ดัชนีความก้าวหน้าของคน เป็นชุดหนึ่งที่พัฒนาขึ้นในปี 2546 โดยสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) โดยพัฒนาขึ้นมาจากกรอบแนวคิด “ดัชนีความขัดสน” (Human Deprivation Index : IHD) มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความก้าวหน้าของการพัฒนาคนใน 76 จังหวัด ในลักษณะพหุมิติ กล่าวคือสะท้อนมิติต่างๆ ของการพัฒนาคน การตัดสินใจเชิงนโยบาย ยุทธศาสตร์และพัฒนาแผนงาน โครงการเพื่อขจัดความไม่เสมอภาค มี 8 ดัชนี 40 ตัวชี้วัด ได้แก่ สุขภาพ การศึกษา การทำงาน รายได้ ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ชีวิตครอบครัวและชุมชน คมนาคมและการสื่อสาร การมีส่วนร่วม (เสาวลักษณ์ กิตติประภัสร์, 2549)

4. **มรรค 12 สู่ประเทศไทยอยู่เย็นเป็นสุข** นำเสนอโดยศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์ประเวศ วะสี มีแนวคิดเป็นการมองการกระทำที่นำไปสู่ความสมดุลของการอยู่ร่วมกัน ทั้งเรื่องของจิต กาย สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเป็นการมองแบบองค์รวม และนำเรื่องสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาผนวกเข้ามาด้วย มีวัตถุประสงค์เพื่อวัดความอยู่เย็นเป็นสุข (ไม่ใช่ GDP วัด) มรรค 12 ประกอบไปด้วย 1) การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ 2) การพัฒนาจิตให้กว้าง 3) การกระจาย

อำนาจไปสู่ท้องถิ่น 4) การเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นเศรษฐกิจแบบดุลนิยม 5) การศึกษา 6) ศาสนา 7) สุขภาพ 8) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและพลังงาน 9) การสื่อสาร 10) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 11) ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และ 12) กฎหมาย สำหรับหน่วยในการวัดของมรรค 12 มี 3 รูปแบบ ดังนี้คือ 1) วัดรากฐาน (เช่น การมีอาชีพ) 2) วัดภาวะวิสัย (เช่น ครอบครัว สิ่งแวดล้อม) และ 3) วัดอัตวิสัย ซึ่งเป็นการถามจากความรู้สึก (เช่น สุขกายสบายใจ) (อ้างถึงใน บัณฑิต พรหมพักพิง และคณะ, 2550)

5. **ดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิตและทุนทางสังคมของไทย** พัฒนาโดยสำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พ.ม.) ในปี 2548 มีกรอบแนวคิดที่เน้นเรื่องคุณภาพชีวิต ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งภาวะวิสัยและอัตวิสัย วัดอุปสงค์ เพื่อใช้ในการประเมินผลคุณภาพชีวิต มีดัชนี 11 มิติ 64 ตัวชี้วัด ได้แก่ สุขภาพ การศึกษา ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม รายได้ การทำงาน จริยธรรม ครอบครัว ความปลอดภัย การคมนาคมและการสื่อสาร การมีส่วนร่วม (ฝ่ายวิจัยและพัฒนานโยบาย สำนักงานพัฒนานโยบายสาธารณะ, 2549)

6. **ดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุข** พัฒนาโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ความอยู่ดีมีสุข นิยามตามแนวคิดของ Amartya Sen ที่มองว่า รากฐานของการพัฒนามาจากองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ ภารกิจ (functionings) และสมรรถนะ (capabilities) สมรรถนะ คือสิ่งที่คน “มี” (having) ซึ่งการมีนี้ จะเป็นตัวก่อให้เกิดสมรรถนะ (อาจจะเรียกได้ว่าเป็น resource endowment) ส่วนภารกิจก็คือสิ่งที่คนเป็น (being) ซึ่งเกิดจาก “มี” นั่นเอง แนวคิดของ อมาตยา เซน ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า มีความเป็นนามธรรม ไม่สามารถนิยามเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้ อย่างไรก็ตามก็ความพยายามที่จะใช้แนวคิด functioning’s และ capabilities พัฒนาตัวชี้วัดการพัฒนา (คูตัวอย่างเช่น Nussbaum : 2000) สำหรับ สศช. ได้กำหนดให้ความอยู่ดีมีสุขคนไทย มี 7 ด้าน 25 ตัวชี้วัด ได้แก่ สุขภาพอนามัย ความรู้ ชีวิตการทำงาน รายได้และการกระจายรายได้ ชีวิตครอบครัว สภาพแวดล้อมในการดำรงชีพ และการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ (เสาวลักษณ์ กิตติประภัทร์, 2549)

7. **ดัชนีพยากรณ์ความสุขของคนไทยและคนต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย** (Gross Domestic Happiness: GDH) มีการพัฒนาโดย นพดล กรณิกา สำนักวิจัย ABAC Poll โดยมีกรอบแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ดัชนีชี้วัดนี้เป็นเรื่องความสุขที่จับต้องได้ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อวัดความสุขของคนในทุกระดับ ทั้งปัจเจก ชุมชน สังคม ภูมิภาคและประเทศ ทั้งคนไทยและคนต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย แต่ไม่รวมชาวต่างชาติที่เป็นนักท่องเที่ยว มีดัชนี 14 กลุ่มปัจจัย อาทิเช่น กลุ่มปัจจัยที่มีผลต่อความสุข ได้แก่

การศึกษา ความพึงพอใจในหน้าที่การงาน เศรษฐกิจพอเพียง วัฒนธรรมศิลปะ ธรรมชาติและ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ เป็นต้น ซึ่งดัชนีชี้วัดนี้กำลังอยู่ระหว่างการพัฒนา (ฝ่ายวิจัยและพัฒนานโยบาย สำนักงานพัฒนานโยบายสาธารณะ, 2549)

8. ความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ปี 2545-2549 พัฒนาโดยกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย วัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัว ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างน้อยผ่านเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน มี 6 หมวด 37 ตัวชี้วัด ได้แก่ สุขภาพดี มีบ้านอาศัย ฝึกฝนการศึกษา รายได้ก้าวหน้า ปลูกฝังค่านิยมไทย และร่วมใจพัฒนา (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, 2548)

9. ดัชนีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สศช. พัฒนาขึ้นในช่วงที่ประเทศเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ เพื่อใช้ประเมินผลกระทบการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ใช้เป็นสัญญาณเตือนภัย รวมทั้งบอกถึงสถานการณ์เปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน โดยมีองค์ประกอบ 5 ด้าน ได้แก่ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจ การปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์โลก การเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างมีเสถียรภาพ และการกระจายการพัฒนาที่เป็นธรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

10. ดัชนีการพัฒนายั่งยืน พัฒนาโดย สศช. ในช่วงของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ซึ่งได้บัญญัติ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศในทิศทางที่มุ่งสู่ความสมดุลทั้งด้านตัวคน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่การพัฒนายั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทย ตัวชี้วัดดังกล่าวใช้ในการติดตามประเมินผลกระทบการพัฒนายั่งยืนของประเทศ ใน 3 ได้แก่ 1) มิติเศรษฐกิจ (คุณภาพ เสถียรภาพ และการกระจายการพัฒนา) 2) มิติด้านสังคม (การพัฒนาศักยภาพและการปรับตัวคนเข้าสู่สังคมฐานความรู้ คุณภาพชีวิต และความมั่นคงการดำรงชีวิต พัฒนาให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมีภูมิคุ้มกันด้านวัฒนธรรม และการสร้างความเสมอภาคและการมีส่วนร่วม) และ 3) มิติด้านสิ่งแวดล้อม (การสงวนรักษา การมีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีและการมีส่วนร่วมและกระจายการใช้ทรัพยากร) (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

11. ตัวชี้วัดภาวะสังคม พัฒนาโดย สศช. เพื่อติดตามและรายงานสถานการณ์ทางสังคม รวมทั้งภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของสังคมไทย รวมทั้งเพื่อเป็นการส่งสัญญาณเตือนภัยเพื่อนำไปสู่การเฝ้าระวังและหาแนวทางป้องกันปัญหา โดยตัวชี้วัดภาวะสังคมแบ่งออกเป็น 4 ด้าน 37 ตัวชี้วัด ได้แก่ คุณภาพคน ความมั่นคงทางสังคม ความเป็นอยู่และพฤติกรรมของคน และสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อคนและสังคม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

12. เกณฑ์พื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนไทย 10 ประการ สสช.

พัฒนาขึ้นเพื่อใช้เป็นเป้าหมายขั้นต่ำที่คนไทยควรบรรลุตามเกณฑ์ภายใน 6 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2547-2552) เพื่อนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไทยและเป็นการแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน โดยมีแนวคิดมาจากหลักคิด 3 ประการ ได้แก่ ความสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ ความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต และความมั่นคงในชีวิต (สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, 2548)

13. ดัชนีชี้วัดความสุขระดับชาติ โดยสำนักงานปฏิรูประบบ

สุขภาพแห่งชาติ (สปรส.) สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และกระทรวงสาธารณสุข โดยพิจารณาเป็น 3 มิติ ได้แก่ สถานะสุขภาพของคน ทั้งด้านร่างกาย จิตและปัญญา ระบบบริการสุขภาพ พิจารณาทั้งในด้านระบบบริหารจัดการ ระบบการจัดสรรทรัพยากรสาธารณสุขและระบบการให้บริการ และปัจจัยบ่งชี้สุขภาพ ได้แก่ พฤติกรรมสุขภาพ คุณภาพสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงในชีวิต ความสัมพันธ์ในครอบครัว ศักยภาพชุมชน และความมั่นคงของสังคม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

นอกจากนี้ ยังมีความเคลื่อนไหวในการพัฒนา ดัชนีชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุข สืบเนื่องจากการประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ปี 2548 ได้มีการประกาศเจตนารมณ์การร่วมสร้างสังคมอยู่เย็นเป็นสุข 9 ข้อ โดยการพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่เย็นเป็นสุขในระดับครอบครัว ชุมชน และระดับชาติ เป็นเจตนารมณ์หนึ่งใน 9 ข้อดังกล่าว “ความอยู่เย็นเป็นสุข” หมายถึง “ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างมีความสมดุล”

ตัวชี้วัดที่กล่าวมาอยู่ในระดับภาพรวมเป็นตัวชี้วัดในระดับมหภาค ส่วนใหญ่เป็นบทบาทการดำเนินการของหน่วยงานราชการ นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยอาศัยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหรือจากตัวชี้วัดที่หน่วยงานต่างๆ จัดทำอยู่ และนำมาปรับปรุงเป็นเครื่องมือบ่งชี้สภาพการพัฒนาของประชาชน ซึ่งมักจะมุ่งเน้นในเรื่องของคุณภาพชีวิตของประชาชนในเชิงวัตถุวิสัยมากกว่าการวิเคราะห์ความสุข ตัวชี้วัดในระดับมหภาคที่หน่วยงานต่าง ๆ ในประเทศได้พัฒนาขึ้นมามีทั้งส่วนที่มีความใกล้เคียงและมีความแตกต่างกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้จำแนกปัจจัยและมิติของตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของมหาวิทยาลัยขอนแก่นเปรียบเทียบกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างขององค์ประกอบของตัวชี้วัดที่ได้พัฒนาขึ้นในประเทศระดับภาพรวม เพื่อนำมารวบรวมอภิปรายผลการวิจัย โดยสามารถสรุปได้ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับภาพรวม

ปัจจัย/ องค์ประกอบ ตัวชี้วัด	สคช.	กรม พัฒนา ชุมชน	HAI	นพ. ประเวศ	กระทรวง สาธารณสุข	สำนัก มาตรฐานฯ	จปฐ. (45-49)	GDH
สุขภาพ/อายุยืน ยาว	/	/	/	/	/	/	/	
การศึกษา (ความรู้และ ทักษะ)	/	/	/	/	/	/	/	/
การทำงาน	/	/	/			/		/
รายได้/เศรษฐกิจ	/	/	/		/	/	/	
ชีวิตครอบครัว และชุมชน	/	/	/		/	/		
สิ่งแวดล้อม/ พลังงาน	/		/	/	/	/		/
การบริหาร จัดการที่ดี/ธรร มาภิบาล	/	/						
การมีส่วนร่วม/ รัฐบาล/สิทธิ การเมือง			/			/	/	
การคมนาคม และการสื่อสาร		/	/	/		/		
สภาพแวดล้อม/ ความสัมพันธ์ใน ชุมชน			/	/				
ความปลอดภัย/ ความมั่นคงใน ชีวิต		/				/		
เศรษฐกิจ พอเพียง/เท่า เทียม				/	/			/

ตารางที่ 2 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับภาพรวม (ต่อ)

ปัจจัย/ องค์ประกอบ ตัวชี้วัด	สศช.	กรม พัฒนา ชุมชน	HAI	นพ. ประเวศ	กระทรวง สาธารณสุข	สำนัก มาตรฐานฯ	จปฐ. (45-49)	GDH
ส่งเสริม ศิลปวัฒนธรรม		/						/
ที่อยู่อาศัย		/	/			/	/	
จริยธรรม/ คุณธรรม/ ศาสนา				/	/	/		
การมี หลักประกันใน ชีวิต								
การมีอิสรภาพ/ การมีเวลาว่าง								
การมีความ ภาคภูมิใจ								
ค่านิยมในความ เป็นไทย							/	
ระบบนิเวศน์								/
การสนับสนุน ทางสังคม		/						
สิทธิ/ความเป็น ธรรม/กฎหมาย		/		/				
วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี				/				
ความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศ				/				
การมีความพึง พอใจในชีวิต								

ตารางที่ 2 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับภาพรวม (ต่อ)

ปัจจัย/ องค์ประกอบ ตัวชี้วัด	สศช.	กรม พัฒนา ชุมชน	HAI	นพ. ประเวศ	กระทรวง สาธารณสุข	สำนัก มาตรฐานฯ	จปฐ. (45-49)	GDH
การอยู่ร่วมกัน อย่างสงบ/ เงื่อนไขทาง สังคม				/				
การใช้สติปัญญา								
ความสุขทาง อารมณ์								
ความเท่าเทียม/ บทบาทหญิง								
คุณภาพน้ำ								
คุณภาพอากาศ								
ใช้/จัดการ สาธารณะ ประโยชน์								

3.3.2.3 ตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับชุมชน/พื้นที่

1. ตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย จัดทำโดย บงยุทธ ขจรธรรม และคณะ (2543) โดยวัดความสุขจากการให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนเชิงจิตวิสัย ที่เน้นความสุขของชีวิตเป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิต โดยให้สัมพันธ์กับความรู้สึทางจิตและใจ เพื่อเป็นการพัฒนาวิธีคิดในการมองความสุข (happiness) มากกว่าความพอใจ (pleasure) สามารถเปลี่ยนความคิด ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม สามารถสร้างคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีความสุขเพิ่มขึ้น โดยมีองค์ประกอบความสุข 8 หมวด คือ 1) การมีหลักประกันในชีวิต วัดจากมีข้าวกินตลอดปี สภาพบ้านมั่นคง มีเงินใช้ มีที่ดินทำกินและอาหารเพียงพอ 2) การมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง วัดจากสุขภาพจิตและร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคประจำตัว การมีอายุยืน ปลูกยาสมุนไพรไว้รักษา 3) การมีครอบครัวที่อบอุ่น วัดจากสมาชิกในครอบครัวอยู่พร้อมหน้า มีงานทำ มีความรักใคร่ มีเวลาให้กัน การมีคู่ครองเดียว 4) การมีชุมชนเข้มแข็ง วัดจากการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม การเกิดผู้นำตามธรรมชาติและมีกระบวนการพัฒนาผู้นำ เกิดกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน คนใน

ชุมชนมีความสามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน 5) การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี วัดจากการมีดิน น้ำ สัตว์อุดมสมบูรณ์ มีสิ่งแวดล้อมที่ดี มีระบบโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน 6) การมีอิสรภาพ วัดจากการได้ทำในสิ่งที่คิดโดยไม่สร้างความคิดใครอื่น ไม่มีหนี้สิน ไม่ถูกคนอื่นครอบงำด้านความคิด ประกอบอาชีพอิสระ 7) การมีความภาคภูมิใจ วัดจากการมีครอบครัวที่ประสบความสำเร็จ การเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้อื่น ได้ถ่ายทอดความรู้ ความคิดต่อผู้อื่น 8) การเข้าถึงธรรมะว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน วัดจากการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความพอใจในสิ่งที่มีอยู่ ได้เข้าวัดฟังธรรม ทำบุญ ทำทานหรือช่วยเหลือผู้อื่น

2. ดัชนีชี้วัดโครงการชุมชนเป็นสุขภาคอีสาน จัดทำโดยสำนักงาน

กองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพและมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น โดยมีกรอบแนวคิดจากการใช้หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ อริยสัจสี่ และอปริหานิยธรรม โดยการให้สุขภาวะทั้งทางกาย ใจ สังคม ปัญญาเป็นตัวตั้ง และนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการหาทางเลือก และเป็นแผนปฏิบัติการในการดับทุกข์ โดยมีองค์ประกอบดัชนี 8 หมวด คือ 1) หลักประกันในชีวิต วัดจากความปลอดภัยในชุมชน มีเงินออม มีเพื่อนที่ดี มีต้นไม้ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น การปราศจากสูบบุหรี่ 2) ร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง วัดจากการปราศจากสูบบุหรี่และอบายมุข การกินอิ่ม นอนหลับ การเจ็บป่วยลดลง 3) ครอบครัวที่อบอุ่น วัดจากคนในครอบครัวมีเวลาให้กันและรักใคร่ปรองดองกัน 4) ชุมชนเข้มแข็ง วัดจากความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน การมีความรักเอื้ออาทรต่อกัน 5) สิ่งแวดล้อมที่ดี วัดจากดิน น้ำ สัตว์ ต้นไม้ยืนต้นเพิ่มขึ้นทั้งชนิดและปริมาณ มลภาวะลดลง 6) ความภาคภูมิใจ วัดจากครอบครัวและชุมชนมีความสำเร็จในการดับทุกข์สร้างสุขเพิ่มขึ้นและการดำเนินกิจกรรมดับทุกข์ด้วยชุมชนเองอย่างต่อเนื่อง 7) มีอิสรภาพ วัดจากการปลอดหนี้ อิสระในการคิด พูด ทำโดยไม่กระทบผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม 8) การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล วัดจากการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (อ้างถึงใน บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2550)

3. ตัวชี้วัดความสุข ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล จัดทำโดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการวัดความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในพื้นที่ (จังหวัดกาญจนบุรีและชัยนาท) และนำมาสร้างแบบสอบถาม จัดทำตัวชี้วัดเชิงปริมาณ จากนั้นใช้วิธี Future Search ค้นหาสิ่งที่ทำให้คนมีความสุขในระดับชุมชนเป็นดัชนีความสุข นอกจากนี้กำลังสร้างดัชนีครอบครัวมีสุข โดยพิจารณาจำแนกตามประเภทครอบครัว คือ ครอบครัวที่มีความสมบูรณ์ ครอบครัวที่อยู่กับเครือญาติไม่ได้อยู่กับพ่อแม่และครอบครัวหย่าร้าง เป็นต้น ขณะนี้อยู่ระหว่างการทดสอบตัวชี้วัด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

4. การสังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุขของคนเมืองเลย เป็นการดำเนินงานโครงการ การสังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข: การถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขจังหวัดเลยของ บัณฑิต พรหมพักพิง (2550) ร่วมกับมูลนิธิเลยเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยได้ทุนสนับสนุนจากมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) ที่สร้างกรอบความหมายของคำว่า ความอยู่ดีมีสุข โดยแยกออกเป็น 2 ด้าน 1) คือ คำว่าอยู่ดี มีความหมายครอบคลุมถึงสภาพทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม 2) คำว่ามีสุข มีความหมายเกี่ยวข้องกับสุขภาพทั้งทางกายและทางจิต ที่ได้จากนักวิจัยไต้หวัน 35 คน ได้มีการสังเคราะห์กำหนดเป็นตัวชี้วัดย่อยได้จำนวน 47 ประเด็น (มีการตัดบางประเด็นออก อย่างเช่น การมีเพศสัมพันธ์อย่างเหมาะสม) โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สุขภาพ และสังคมวัฒนธรรม (บัณฑิต พรหมพักพิง, 2550)

ตัวชี้วัดแต่ละประเภทที่หน่วยงานต่างๆ ในประเทศระดับชุมชนและพื้นที่ ที่ได้พัฒนาขึ้นมานั้นมีทั้งส่วนที่มีความใกล้เคียงและความแตกต่างกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้จำแนกปัจจัยและมิติของตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของมหาวิทยาลัยขอนแก่นเปรียบเทียบกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างขององค์ประกอบของตัวชี้วัดที่ได้พัฒนาในประเทศระดับชุมชน/พื้นที่ เพื่อนำมาประมวลอภิปรายผลการวิจัย โดยสามารถสรุปได้ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับชุมชน/พื้นที่

ปัจจัย/องค์ประกอบตัวชี้วัด	นพ.ยงยุทธ	สสส.+มูลนิธิพัฒนาชุมชนฯ	มหิดล	มสช.+มูลนิธิเลยฯ
สุขภาพ/อายุยืนยาว	/	/	/	/
การศึกษา (ความรู้และทักษะ)				/
การทำงาน				/
รายได้/เศรษฐกิจ				/
ชีวิตครอบครัวและชุมชน	/	/	/	/
สิ่งแวดล้อม/พลังงาน	/	/	/	/
การบริหารจัดการที่ดี/ธรรมาภิบาล			/	/
การมีส่วนร่วม/รัฐบาล/สิทธิการเมือง				/

ตารางที่ 3 สรุปปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดที่พัฒนาในประเทศระดับชุมชน/พื้นที่ (ต่อ)

ปัจจัย/องค์ประกอบตัวชี้วัด	นพ.ยงยุทธ	สสส.+มูลนิธิพัฒนา ชุมชนฯ	มหิดล	มสช.+ มูลนิธิเลียวฯ
การคมนาคมและการสื่อสาร				
สภาพแวดล้อม/ความสัมพันธ์ใน ชุมชน	/	/	/	/
ความปลอดภัย/ความมั่นคงในชีวิต			/	/
เศรษฐกิจพอเพียง/เท่าเทียม				/
ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม				/
ที่อยู่อาศัย				/
จริยธรรม/คุณธรรม/ศาสนา	/			/
การมีหลักประกันในชีวิต	/	/		/
การมีอิสรภาพ/การมีเวลาว่าง	/	/		/
การมีความภาคภูมิใจ	/	/		/
ค่านิยมในความเป็นไทย				
ระบบนิเวศน์			/	
การสนับสนุนทางสังคม				
สิทธิ/ความเป็นธรรม/กฎหมาย				/
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี				
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ				
การมีความพึงพอใจในชีวิต			/	/
การอยู่ร่วมกันอย่างสงบ/เงื่อนไข ทางสังคม		/		/
การใช้สติปัญญา				
ความสุขทางอารมณ์			/	/
ความเท่าเทียม/บทบาทหญิง				
คุณภาพน้ำ				/
คุณภาพอากาศ				/
ใช้/จัดการสาธารณะประโยชน์				/

จากการพัฒนาดัชนีชี้วัดหรือตัวชี้วัดที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถสรุปหลักการและความสำคัญของการสร้าง การพัฒนาตัวชี้วัดได้ ดังนี้

1. การพัฒนาตัวชี้วัดของต่างประเทศ พบว่า องค์ระหว่างประเทศได้พัฒนาตัวชี้วัดทางสังคมใหม่ๆ เพื่อนำมาใช้ในการชี้วัดการพัฒนาของประเทศจากการพัฒนาด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) และการเติบโตของรายได้ต่อหัวเป็นเครื่องมือของการวัดผลสำเร็จของการพัฒนาเป็นหลัก โดยมีหลักสำคัญในการมุ่งเน้นในมิติที่ต่างกัน เช่น การพัฒนาคน คุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดี การพัฒนาที่ยั่งยืนและความสุขรวมอยู่ด้วย

2. การพัฒนาตัวชี้วัดในประเทศระดับภาพรวม พบว่า ส่วนใหญ่มีการดำเนินการโดยหน่วยงานของทางราชการ รวมถึงนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการบ่งชี้สภาพทางด้านการพัฒนาของประชาชน โดยมุ่งเน้นการวัดในเรื่องคุณภาพชีวิตของประชาชนในเชิงวัดอรรถวิสัยเป็นหลัก

3. การพัฒนาตัวชี้วัดในประเทศระดับชุมชน/พื้นที่ พบว่า ได้พัฒนาโดยภาคประชาชน ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) โดยเริ่มจากความต้องการที่จะหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ด้านทุกขภาวะของคนในสังคม เช่น เรื่องความยากจน ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม เป็นต้น เพื่อนำตัวชี้วัดที่ได้มาพัฒนาให้ไปสู่การวัดความสุขในชุมชน/พื้นที่

จากการทบทวนพัฒนาดัชนีชี้วัด ตัวชี้วัดที่ผ่านมาทั้งที่ได้รับการพัฒนาจากต่างประเทศ การพัฒนาในประเทศในระดับภาพรวมและระดับชุมชน/พื้นที่ สามารถสรุปในภาพรวม ได้ดังนี้

1. ทุกดัชนีมีมุมมองการพัฒนาในเชิงบูรณาการ มิติการพัฒนามีความหลากหลาย และไม่ยึดการพัฒนาด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) และการเติบโตของรายได้ต่อหัวเป็นเครื่องมือของการวัดผลสำเร็จของการพัฒนาเพียงอย่างเดียว

2. การพัฒนาดัชนีชี้วัดมุ่งให้ความสำคัญกับการวัดความสุขที่เกิดขึ้นกับคน

3. องค์กรประกอบด้านคุณภาพชีวิตที่ผ่านมามีการพัฒนาตัวชี้วัด ซึ่งข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลเชิงวัดอรรถวิสัย

4. ดัชนีชี้วัดที่พัฒนาขึ้นมีประโยชน์ ซึ่งเป็นทั้งเครื่องมือในการวางแผน การติดตาม ประเมินผล และเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

จากการทบทวนเกี่ยวกับปัจจัยและองค์ประกอบตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข พบว่าการวัดหรือประเมินคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขมีหลายระดับด้วยกัน ซึ่งมีทั้งระดับภาพรวม โดย การเปรียบเทียบระหว่างประเทศ และการเปรียบเทียบภายในประเทศไทยเองก็มีการเปรียบเทียบในรายชุมชน หรือระดับพื้นที่ ที่ได้มีการวัดในด้านของปัจจัยทางคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขที่เกิด

จากความคิดเห็นของชาวบ้าน ตัวชี้วัดส่วนใหญ่จึงมีความหลากหลายมากขึ้น โดยตัวชี้วัดที่ได้มานี้ มิได้มุ่งเน้นในด้านของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ได้มีการเพิ่มมิติของปัจจัยตัวชี้วัดที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงตัวชี้วัดด้านความพึงพอใจในชีวิตเข้ามาด้วย ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงนำมิติปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไป เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่าปัจจัยใดใน 6 ปัจจัยของแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขมหาวิทยาลัยขอนแก่น คือ 1) การมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต (มีเงิน อาหาร ที่ดิน และที่อยู่อาศัย) 2) การมีและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ดี 3) ความปลอดภัยจากสิ่งแวดล้อมและสารพิษ 4) การมีสุขภาพแบบองค์รวม 5) การสืบทอดจารีตประเพณีปฏิบัติในชุมชน และ 6) ความมั่นคงทางชีวิตในครัวเรือนและชุมชน ที่ครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไปให้คุณค่าและความสำคัญเพื่อนำมาเป็นพื้นฐานในการพัฒนาแบบประเมินทางด้านอื่นๆ และเป็นแนวทางในการดำเนินงานการพัฒนาตัวชี้วัดที่มุ่งเน้นการวัดผลคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชน

4. งานวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

จากการทบทวนงานวิจัยด้านการศึกษาวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข และตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข พบว่า มีการศึกษาเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขมีอยู่และการศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขที่เริ่มแพร่ขยายมากขึ้น แต่จะพบมาก การศึกษามากในแง่ของ คุณภาพชีวิต ซึ่งถือเป็นพื้นฐานทางแนวคิดของความสุข ความอยู่เย็นเป็นสุข และความอยู่ดีมีสุข ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอเสนอผลงานวิจัยที่ศึกษาใน 2 ส่วน คือ 1) การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข และ 2) การศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข โดยจะมีการศึกษาที่สอดคล้องกับเรื่องความสุข ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมอยู่ด้วย เพื่อนำมาใช้ในการประกอบการวิจัย ดังนี้

4.1 การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

พนิชฐา พานิชชีวะกุล และเพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2542) ศึกษาเรื่องคุณภาพชีวิตเกษตรกรอีสานมุ่มมองของประชาชน จากการศึกษา พบว่า คุณภาพชีวิตในความหมายของเกษตรกร มีนัยถึงความสุข ความพึงพอใจในชีวิต องค์ประกอบหลักคือ เรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงการมีเงินทองใช้จ่ายใช้สอยในครอบครัว การต้องการ การไม่มีหนี้สิน องค์ประกอบรองลงมา คือ เรื่องสุขภาพ การมีสุขภาพแข็งแรงสามารถทำงานตามปกติได้ องค์ประกอบรองลงมา คือ

ความสามารถในการประกอบอาชีพได้ เช่น การมีน้ำอุมสมบูรณ์ การที่ป่วยไม่แพง การขยายผลผลิตได้ดี และความสัมพันธ์ในครัวเรือนที่ดี

สมพร ชัยยุทธ์ (2542) ได้ศึกษาในกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนแออัดเขตเทศบาลนครขอนแก่น พบว่า ร้อยละ 20.7 ของผู้สูงอายุมีระดับคุณภาพชีวิตต่ำ มีคุณภาพชีวิตเชิงอัตวิสัย ได้แก่ ความพึงพอใจในภาวะสุขภาพ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม ความพึงพอใจที่ได้รับการดูแลดีกว่าคุณภาพชีวิตเชิงวัตถุวิสัยที่เป็นอยู่ และพบว่าปัจจัยที่ทำให้ระดับคุณภาพชีวิตในผู้สูงอายุต่างกันคือ เพศ อายุ ภาวะโภชนาการ และ ลักษณะการอยู่อาศัยในครอบครัว

ยุทธนา คล้ายอยู่ กัมปนาท เพ็ญสุภา และวินัย พุทธิกุล (2552) ศึกษาเรื่องความอยู่ดีมีสุขในชุมชนบนพื้นที่สูง กรณีศึกษาอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี พบว่า ระดับความอยู่ดีมีสุขของราษฎรในพื้นที่ทั่วไปส่วนใหญ่ผลการพัฒนาต่างๆ ก่อนข้างดี ยกเว้นด้านชีวิตครอบครัวและการบริหารจัดการที่ดี ส่วนระดับความอยู่ดีมีสุขของราษฎรในพื้นที่สูงดัชนีที่มีค่าสูง ได้แก่ ด้านรายได้ และการกระจายรายได้ ด้านชีวิตครอบครัว และด้านการบริหารจัดการที่ดี โดยดัชนีที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่สูง ราษฎรส่วนใหญ่เห็นด้วยกับดัชนีชี้วัดความอยู่ดีมีสุขที่ใช้กับพื้นที่ทั่วไปหรือใช้กับราษฎรทั่วประเทศไทย แต่ในพื้นที่สูงควรที่จะเพิ่มเติมในด้านศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีข้าวหอมซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญของพื้นที่สูงในหลายจังหวัด เช่น ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี เป็นต้น

สำนึกวิชัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2541) ได้ศึกษาคุณภาพชีวิตของคนในเขตเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใน 6 มิติ พบว่า 1) คุณภาพชีวิตโดยรวม คนในเขตเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือร้อยละ 54.2 ประเมินว่าตนเองมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา มีเพียงร้อยละ 5.8 เท่านั้นที่ประเมินว่ามีสภาพชีวิตที่เลวลง ส่วนใหญ่มีความพอใจในชีวิตความเป็นอยู่ในจังหวัดที่อาศัยอยู่และต้องการอาศัยอยู่ในจังหวัดนั้นๆ ต่อไป 2) คุณภาพชีวิตด้านครอบครัว ก่อนข้างสูง ส่วนใหญ่มีความภาคภูมิใจในครอบครัวสูง กลุ่มอายุ 40-49 ปี กลุ่มการศึกษาสูง กลุ่มสมรสแล้วอยู่ด้วยกันและกลุ่มอาชีพข้าราชการ รัฐวิสาหกิจ มีคุณภาพชีวิตด้านนี้ดีกว่ากลุ่มอื่นๆ 3) คุณภาพชีวิตด้านการงาน ก่อนข้างสูงเช่นกัน กลุ่มที่มีการศึกษาสูง กลุ่มอาชีพข้าราชการ รัฐวิสาหกิจ ธุรกิจส่วนตัว กลุ่มผู้สมรสแล้วอยู่ด้วยกัน กลุ่มหัวหน้าครอบครัวและคู่สมรส กลุ่มผู้มียาได้สูง มีคุณภาพชีวิตด้านการงานสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ 4) คุณภาพชีวิตด้านความเครียด โดยรวมแล้วคนเขตเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความเครียดน้อย เพศหญิงเครียดกว่าเพศชาย กลุ่มอาชีพรับจ้าง/กรรมกร กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มการศึกษาต่ำ กลุ่มบุตรและผู้อาศัย มีความเครียดมากกว่ากลุ่มอื่นๆ 5) คุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนใหญ่แล้วมองว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมมีน้อย มีเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่ตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้แก่ กลุ่มผู้ที่มีการศึกษาสูง กลุ่มคนโสด กลุ่มบุตร

6) คุณภาพชีวิตด้านชีวิตในเมือง โดยรวมแล้วคุณภาพชีวิตในด้านนี้อยู่ในระดับปานกลาง คนในเขตเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความสะดวกสบายและพอใจกับชีวิตความเป็นอยู่

4.2 การศึกษาเกี่ยวกับตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข

คารุณี จงอุดมการณ์ (2547) ได้ทำการศึกษาวิจัยภายใต้โครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา (WeD)² โดยเข้าไปศึกษานำร่องเพื่อพัฒนาเครื่องมือประเมินคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทยในระยะที่ 1 ที่เน้นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 6 กลุ่ม ที่แบ่งเพศ อายุ และฐานะทางเศรษฐกิจ ในประเทศไทย 4 พื้นที่ คือ ขอนแก่น มุกดาหาร ร้อยเอ็ด และสงขลา รวม 314 คน พบว่า ตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของบุคคลสามารถจำแนกได้ 26 ตัวชี้วัด มีองค์ประกอบที่ได้คะแนนสูงสุด 5 ลำดับแรก ได้แก่ ครอบครัวอบอุ่น ภาวะสุขภาพ รายได้ งานอาชีพ และที่อยู่อาศัย ซึ่งจากการศึกษาที่เป็นเชิงคุณภาพทำให้ได้รับข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ชีวิตของผู้นคนที่ชี้ให้เห็นถึงความทุกข์และความสุขประชาชนได้

รศรินทร์ เกรย์ และคณะ (2549) ศึกษาความสุขและปัจจัยที่มีผลต่อความสุขของผู้สูงอายุในจังหวัดชัยนาท ผลจากการศึกษาพบว่า ระดับของความสุขขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย 1) การไม่มีหนี้สิน/การมีหนี้สินแต่ไม่เป็นภาระ 2) การมีทรัพย์สินไว้ในครอบครอง 3) การมีครอบครัวอบอุ่นและการได้อยู่กับลูก 4) การมีสุขภาพดี 5) การได้อยู่ในชุมชนที่มีความไว้วางใจเชื่อใจกัน 6) ช่วยเหลือกันและมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2550) ได้ศึกษาการสังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข : การถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุข จังหวัดเลย ซึ่งมีการกำหนดกรอบขององค์ประกอบย่อย 3 ประเด็นหลัก คือ 1) ความอยู่ดีมีสุขที่เกิดจาก “การมี” 2) ความสุขที่เกิดจากบรรลุถึงสิ่งที่เขาคิดว่ามีค่า หรือสิ่งที่เขาอยากจะเป็น 3) กระบวนการในการแปลงสิ่งที่คนมีไปสู่สิ่งที่เขาอยากจะเป็น ผลจากการสังเคราะห์และการสรุปบทเรียนพบว่า “การวิจัยความอยู่ดีมีสุข” ได้ทำการสำรวจข้อมูลของสมาชิก และใช้ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์เป็นตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข รวมถึงการสังเคราะห์งานของนักวิจัยที่บ้าน 35 คน สามารถกำหนดเป็นตัวชี้วัดย่อยได้จำนวน 47 ประเด็น แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อม 2) เศรษฐกิจ 3) สุขภาพ และ 4) สังคมวัฒนธรรม โดยนำมาสร้างแบบสอบถามแบบมาตรวัดประเมินค่า (Rating Scale) เพื่อ

² เป็นการดำเนินงานและความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัย Bath ประเทศสหราชอาณาจักร ร่วมกับคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยมีพื้นที่ดำเนินการวิจัยใน 4 ประเทศ คือ ไทย เปรู บังกลาเทศ และเอธิโอเปีย และในประเทศไทยได้ดำเนินโครงการวิจัย 2 แห่ง คือ ภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ภาคอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ทดสอบประเด็นชีวิตว่าเกี่ยวข้องกับความสุขของชาวบ้าน ซึ่งผลการทดสอบพบว่าตัวชี้วัดย่อยนี้สามารถวัดความสุขของประชาชนได้

ยงยุทธ ขจรธรรม (2543) ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย ร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านและชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าความสุขมีองค์ประกอบ 8 หมวด ได้แก่ 1) การมีหลักประกันในชีวิต 2) การมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง 3) การมีครอบครัวที่อบอุ่น 4) การมีชุมชนเข้มแข็ง 5) การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี 6) การมีอิสรภาพ 7) การมีความภูมิใจ 8) การเข้าถึงธรรมะว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน และให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะว่าแนวคิดเรื่องความรู้สึกรู้สึกหรือทุกข์นั้นขึ้นกับกระบวนการเรียนรู้ และมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยดัชนีที่พัฒนาขึ้นมีความสอดคล้องกับการประเมินความสุขโดยวิธี Visual analog ได้ดี แต่มีความชัดเจนในการตรวจสอบเชิงรูปธรรมมากกว่า

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ (2550) ได้ศึกษาบทสังเคราะห์ตัวชี้วัดกระบวนการสร้างชุมชนอยู่ดีมีสุขในภาคอีสาน ที่เกิดขึ้นจากการสรุปบทเรียนการสร้างสุขภาคอีสาน โดยอาศัยหลักคิดจากกรอบตัวชี้วัดเรื่อง “ความอยู่ดีมีสุข” พิจารณาใน 3 มิติ คือ สิ่งที่เรามี สิ่งที่เราอยากจะเป็น และความพยายาม/การกระทำเพื่อให้บรรลุสิ่งที่อยากจะเป็น โดยทำการสังเคราะห์ใน 5 ประเด็น คือ 1) สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ 2) สุขภาวะ 3) กลไกการจัดการ 4) สังคมและวัฒนธรรม 5) เศรษฐกิจ

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (2550) ได้ศึกษาเรื่องดัชนีความสุขในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดชัยนาท เพื่อจัดทำเป็นหนังสือที่ใช้ในการวางแผนเพิ่มคุณภาพชีวิตของประชาชนในทั้งสองจังหวัดให้ดีขึ้น และมีความสุขมากขึ้น จากการศึกษาพบว่ามีดัชนีที่ชี้วัดความสุขได้ 10 ตัว ได้แก่ 1) ดัชนีประชากรและครอบครัว 2) ดัชนีความรู้ 3) ดัชนีการทำงาน 4) ดัชนีรายได้ 5) ดัชนีสุขภาพอนามัย 6) ดัชนีสภาพแวดล้อมชุมชน 7) ดัชนีการบริหารจัดการที่ดี 8) ดัชนีวัฒนธรรม 9) ดัชนีปัจจัยภายใน (จิต) 10) ดัชนีความสุข

ศิริวิภา ศรีปลั่ง (2548) ได้ศึกษาตัวชี้วัดธรรมาภิบาลด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปฏิบัติงานของสำนักสาธารณสุขสิ่งแวดล้อม เทศบาลเมืองกาฬสินธุ์ พบว่าได้แบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านสุขภาพอาหาร ด้านสุขภาพ และด้านสิ่งแวดล้อม ในแต่ละด้านมีตัวชี้วัดการมีส่วนร่วม 4 ประเด็น คือ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการวางแผนและนโยบาย 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

สุพัฒน์ สุระคณั (2544) ได้ศึกษา เครื่องชี้วัดความผาสุกของครอบครัวในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ชาวบ้านได้ให้ความหมายของความผาสุกที่สะท้อนจากสถานะความเป็นอยู่ของครอบครัว ที่ประสบกับความแห้งแล้งทำให้ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีพขาดความมั่นคง ชาวบ้าน

จึงใช้ชีวิตแบบพออยู่พอกินและเมื่อบูรณาการเครื่องชีวิตใน 2 หมู่บ้าน สามารถแยกได้ 30 ตัวชีวิต ประกอบด้วยมิติ 5 ด้าน คือ การได้รับปัจจัยในการดำรงชีพ 8 ตัวชีวิต ด้านเศรษฐกิจ 8 ตัวชีวิต ด้านสถานะความเป็นอยู่ของครอบครัว 8 ตัวชีวิต ด้านจิตใจ 2 ตัวชีวิต และด้านอื่น ๆ อีก 4 ตัวชีวิต โดยชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยพื้นฐานของชีวิตเป็นลำดับแรก

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2551) ได้ทำการรวบรวมข้อมูลสถิติที่ได้จากการสำรวจในช่วงปี 2549-2550 เพื่อทำการวิเคราะห์และจัดทำเป็นรายงานคุณภาพชีวิตคนไทย ปี 2550 ขึ้นเพื่อเป็นข้อมูลที่แสดงความเป็นอยู่ที่ดีจริงของประชาชน เพื่อให้สามารถใช้เป็นตัวชี้วัดสะท้อนสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจในมิติต่างๆ ให้กับรัฐบาลได้ทราบ และใช้เป็นแนวทางในการบริหารประเทศต่อไป โดยจากการจัดทำชี้ให้เห็นว่ารัฐบาลต้องเตรียมความพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมของผู้สูงอายุ ต้องส่งเสริมสัมพันธภาพที่ดีของครอบครัว ใส่ใจปัญหาของเยาวชนและวัยรุ่น ตลอดจนดูแลเรื่องสวัสดิการสำหรับคนพิการและผู้ด้อยโอกาส พร้อมทั้งให้ความสำคัญทางด้านการศึกษา การคุ้มครองแรงงานนอกระบบ การลดช่องว่างของรายได้ด้วย โดยมีการรวบรวมข้อมูลทางด้านสถานภาพชี้คุณภาพชีวิตคนไทย ในปี 2550 ที่สำคัญไว้ 9 หมวด ได้แก่ ลักษณะของประชากรและสังคม สุขภาพ การศึกษา การทำงาน รายได้ ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย การสื่อสาร และการโทรคมนาคม และสิ่งแวดล้อม

กฤษกร จริงจิต และคณะ (2549) ได้ศึกษา ทศนคติของหัวหน้าครัวเรือนและข้อมูลพื้นฐานตามแนวคิดความอยู่เย็นเป็นสุขในจังหวัดขอนแก่น พบว่า จากแนวคิดความอยู่เย็นเป็นสุขของคณะกรรมการสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ได้มีการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย 8 ประการ คือ 1) ความมั่นคงในชีวิต ตัวชี้วัดความสุขได้แก่ ที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยที่มั่นคง อาหารพอเพียง 2) สุขภาพกายใจ ตัวชี้วัดได้แก่ สุขภาพกาย สุขภาพจิต 3) ครอบครัวที่ดี ตัวชี้วัดได้แก่ การอยู่พร้อมหน้าครอบครัว และการมีงานทำ ความรัก ความเข้าใจ ไม่ทะเลาะ อิจฉาริษยาระหว่างกัน 4) ชุมชนเข้มแข็ง ตัวชี้วัดได้แก่ การเรียนรู้แบบกลุ่ม ผู้นำแบบไม่เป็นทางการ และการพัฒนาการนำกิจกรรมกลุ่ม 5) สิ่งแวดล้อมทางชีวิตที่ดี ตัวชี้วัดได้แก่ ดินที่อุดม น้ำและสัตว์ที่บริบูรณ์ สิ่งแวดล้อมปราศจากมลพิษหรือสารเคมี มีถนน ประปา และไฟฟ้า 6) เสรีภาพ ตัวชี้วัดได้แก่ เสรีภาพในการกระทำสิ่งใดที่ไม่กระทบทางลบต่อผู้อื่น ปลอดภัย 7) ความพอใจในตนเอง ตัวชี้วัดได้แก่ ครอบครัวที่เป็นสุข การงานที่สำเร็จ 8) การเข้าถึงธรรมะ ตัวชี้วัดได้แก่ ชีวิตที่สงบ มีความพอใจในตนเอง ทำบุญหรือช่วยเหลือผู้อื่น จากผลการวิจัย พบว่า เห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องความอยู่เย็นเป็นสุข พบสิ่งที่เป็นปัญหามากที่สุด คือ เรื่องภาระหนี้สิน แต่ผลสรุปทั้งหมดครอบครัวมีความสุขได้ถ้าครอบครัวอบอุ่น แม้ว่าบางส่วนเห็นด้วยว่าเงินสร้างความสุขให้มากขึ้น

จุโรภรณ์ ราชฉวาง (2550) ทำการศึกษาและเปรียบเทียบระดับความสุขระหว่างประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม กรณีศึกษาเทศบาลตำบลเหนือคลอง อำเภอเหนือคลองจังหวัดกระบี่ พบว่า จากแนวคิดเกี่ยวกับความสุขของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และแนวคิดของประชาชนในเขตเทศบาลตำบลเหนือคลอง ระดับความสุขของประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลามมีระดับความสุขที่ใกล้เคียงกัน แต่มีตัวชี้วัดที่วัดระดับความสุขของทั้งสองศาสนาแตกต่างกัน 5 ตัวชี้วัด คือ 1) ภาพรวมด้านสุขภาพของสมาชิกในครอบครัว 2) ภาพรวมด้านความอบอุ่นของสมาชิกในครอบครัว 3) ภาพรวมด้านการบริหารงานของเทศบาล 4) ภาพรวมด้านการทำบุญ ฟังเทศน์ ฟังธรรม ตามหลักความเชื่อทางศาสนา และ 5) ภาพรวมด้านการที่อยู่ในชุมชน ที่มีการจัดกิจกรรมร่วมกัน

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขที่กล่าวมานั้น สามารถนำมากำหนดกรอบแนวคิดของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยตัวชี้วัดที่สร้างขึ้นมีองค์ประกอบภายใต้กรอบแนวคิดด้าน “ความอยู่ดีมีสุข” ที่แยกออกเป็น “การอยู่ดี” และ “การมีสุข” ที่หมายถึงความสำเร็จที่เชื่อมโยงกับการมีโอกาสในการเลือกดำรงชีวิต และการมีความสามารถในการไปสู่เป้าหมายของความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2550) ดังนั้น ความสุข (Happiness) จึงถือได้ว่าเป็นผลพวงที่ตามมาของการอยู่และการมีสุข หรือความอยู่ดีมีสุข (สมชาย ศักดาเวคิสิตร, 2544) และเนื่องจากความอยู่ดีมีสุขมีความหมายครอบคลุมทั้งด้านภาวะวิสัย (Objective) คือ สภาพเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม เช่น ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น และด้านอัตวิสัย (Subjective) จะรวมถึงความพึงพอใจต่อการดำเนินชีวิต (McGregor, 2007) โดยในที่นี้จะยึดกรอบการสร้างตัวชี้วัดในทางวิชาการที่พิจารณาความอยู่ดีมีสุขทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจเป็นองค์ประกอบหลัก

ส่วนคำว่า “คุณภาพชีวิต” หมายถึงการที่มนุษย์ได้ตระหนักรู้ต่อสภาวะการดำรงชีวิตของตนเอง โดยมีเงื่อนไขสำคัญ 2 ด้าน คือ 1) ด้านความต้องการ (Needs) ซึ่งรวมถึงความจำเป็นพื้นฐานทางด้านวัตถุ และความต้องการที่จะเป็น (Constructed needs) 2) ทรัพยากรที่ปัจเจกครัวเรือนสามารถที่จะใช้ (dispose) เพื่อตอบสนองความต้องการของตน โดยอยู่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจและสังคม และเนื่องจากว่าการศึกษาด้านคุณภาพชีวิต เป็นการศึกษาที่เน้นการรับรู้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรับรู้ที่เป็นนามธรรม เครื่องมือชี้วัดด้านคุณภาพชีวิตที่มีอยู่ในปัจจุบันจึงเน้นไปที่การชี้วัดทางด้านวัตถุ และทางด้านกายภาพเป็นหลักสำคัญ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ยึดกรอบแนวคิดจาก โครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา (WeD)³ ที่มองว่า ความอยู่ดีมีสุขสามารถพิจารณาได้ 3 ด้าน คือ 1) พิจารณาจากสิ่งที่มี (Having) ที่จะป็นรากฐานสำหรับความอยู่ดีมีสุข 2) พิจารณาจากความพยายาม/การกระทำเพื่อให้บรรลุในสิ่งที่อยากจะเป็น (Doing) ที่มองว่าความอยู่ดีมีสุขมิได้เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีหรือการแสวงหา แต่เกี่ยวข้องว่าเราอยากจะเป็นอะไร อยากจะมีชีวิตอย่างไร และ 3) พิจารณาจากสิ่งที่เราอยากจะเป็น (Thinking) คือการดำเนินการเพื่อให้บรรลุถึงสิ่งที่เราอยากจะเป็นแตกต่างกันออกไป ไม่จำเป็นต้องมีแนวทางเดียวหรือมีวิธีการที่ตายตัว

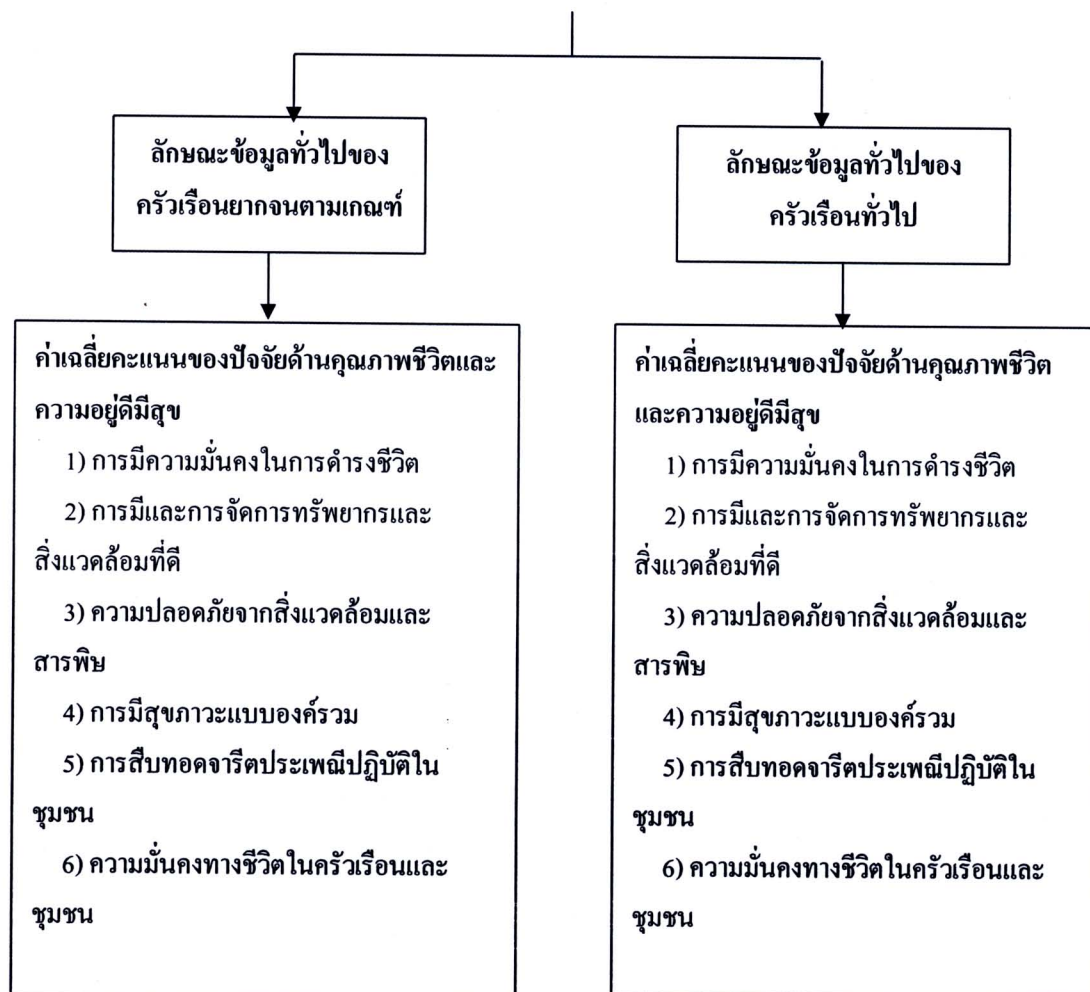
ดังนั้น จากที่กล่าวมาการพัฒนาตัวชี้วัดนั้นน่าจะเป็นเครื่องมือที่สามารถประเมินด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชน ที่มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการพัฒนาในเรื่องคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชน และส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนในชุมชนในทุกกลุ่มฐานะทางเศรษฐกิจ และในการประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไปในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะทำการประเมินโดยพิจารณาความอยู่ดีมีสุขจากสิ่งที่เราอยากจะเป็น (Thinking) ที่ประกอบไปด้วยความต้องการ (Wants) ความจำเป็น (Needs) ความพึงพอใจ (Values) และเป้าหมาย (Goals) เพื่อต้องการรู้เกี่ยวกับความคาดหวังต่อการมีคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนยากจนและครัวเรือนทั่วไปนั้นแตกต่างกันหรือไม่ เพื่อเป็นกรอบในการวางแผนงานด้านการพัฒนาต่อไป

ผลการศึกษาของโครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศพัฒนาตั้งแต่ พ.ศ. 2546-2549 พบว่า ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ได้แก่ resources, needs, agency, structure and subjective quality of life (คารุณี จงอุดมการณ์ และคณะ, 2550-2551) และผลจากการศึกษานำร่องเพื่อพัฒนาเครื่องมือประเมินคุณภาพชีวิตของประชาชนชาวไทยในระยะที่ 1 เน้นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 6 กลุ่มที่แบ่งเพศ อายุ และฐานะทางเศรษฐกิจ ในประเทศไทย 4 พื้นที่ คือ ขอนแก่น มุกดาหาร ร้อยเอ็ด และสงขลา รวม 314 คน พบว่า ดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของบุคคลรวม 26 ตัวชี้วัด โดยใน 7 ลำดับแรก ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ดี 2) การมีสุขภาพดีและชีวิตยืนยาว 3) มีรายได้และมีเงินเหลือเก็บ 4) มีงานทำ 5) สภาพที่อยู่อาศัยเหมาะสม 6) มีการศึกษา 7) ไม่มีหนี้สิน (Jongudomkarn & Camfield, 2006; คารุณี จงอุดมการณ์ และเกษราภรณ์ คลังแสง, 2548) และมี

³ ได้รับการสนับสนุนจาก Economic and Social Research Countries (ESRC) ประเทศสหราชอาณาจักร ดำเนินการวิจัยภาคสนามใน 4 ประเทศกำลังพัฒนา คือ เปรู เอธิโอเปีย บังกลาเทศ และไทย โดยมีประเด็นการวิจัยด้านการพัฒนา 3 ด้าน คือ ความยากจน ความไม่เท่าเทียม และคุณภาพชีวิตของประชากร ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ จดหมายข่าวโครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 กรกฎาคม 2547

การศึกษาต่อเนื่องในเรื่องการศึกษาการสังเคราะห์ตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข การถอดบทเรียน กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุข จังหวัดเลย ซึ่งสนับสนุนการวิจัยโดย มูลนิธิเพื่อ การอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนร่วมกับนักวิจัยไทบ้าน 35 คน ผลการสังเคราะห์ตัวชี้วัดได้ 47 ประเด็นย่อย และนำไปทดลองในกลุ่มตัวอย่าง 300 คน สามารถแบ่งได้ 4 ด้าน คือ 1) สิ่งแวดล้อม 2) เศรษฐกิจ 3) สุขภาพ และ 4) สังคมวัฒนธรรม (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ, 2550) ต่อมา ดารุณี จงอุดมการณ์ (2550-2551) ได้นำมาพัฒนาแบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดี มีสุขสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และนำไปทดลองใช้ในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทน ครอบครัว 9 ตำบล จำนวน 3,880 ครอบครัว ได้ 45 ตัวแปร มีองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ 1) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2) เศรษฐกิจ 3) สุขภาพและความมั่นคงในชีวิต และ 4) สังคมวัฒนธรรม และได้ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบโดยทำ Factor analysis เสร็จแล้วได้ ผลลัพธ์เป็น 40 ตัวชี้วัด ใน 6 องค์ประกอบ คือ 1) การมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต 2) การมีและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ดี 3) ความปลอดภัยจากสิ่งแวดล้อมและสารพิษ 4) การมีสุขภาพ ภาวะแบบองค์รวม 5) การสืบทอดจารีตประเพณีปฏิบัติในชุมชน 6) ความมั่นคงทางชีวิตในครัวเรือนและชุมชน ดังนั้นในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำปัจจัยองค์ประกอบคุณภาพชีวิต และความอยู่ดีมีสุขทั้ง 6 องค์ประกอบหลักของแบบประเมินมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยสามารถสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ประเมินตัวชี้วัดทางด้านคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของ ครัวเรือนยากจนเปรียบเทียบกับครัวเรือนทั่วไป ได้ดังนี้

แบบประเมินตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุข มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)